

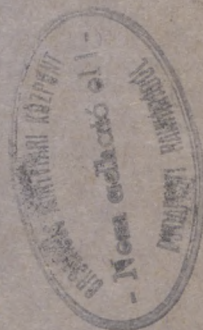
M
13F.255 OSZK
.....

II. ÖRÖSI CSOMA SÁNDOR

6.

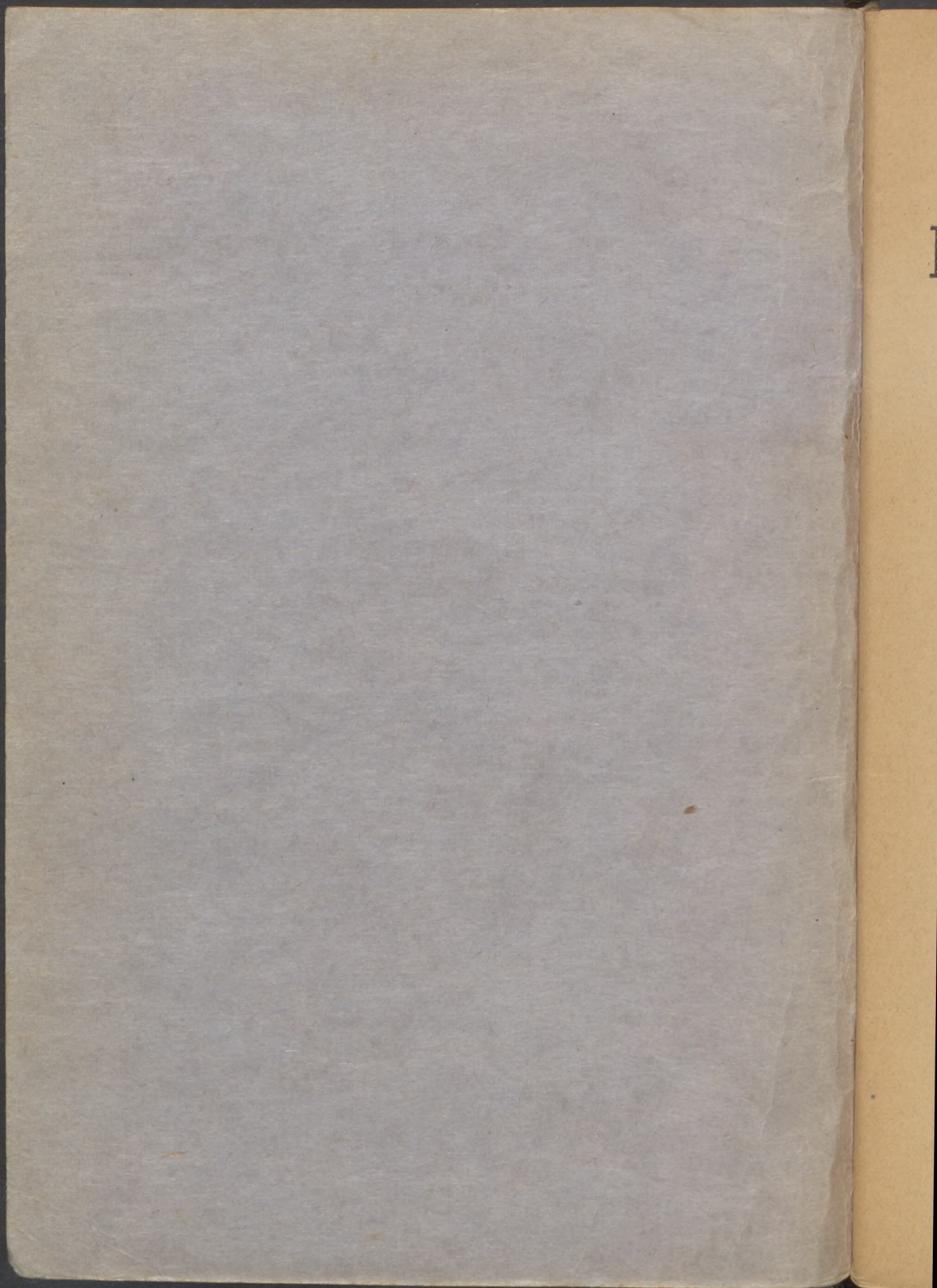
IRTA:

LACZKÓ GÉZA

HODMEZŐVÁSÁRHELYI VÁROS
ISKOLAI KÖNYVTÁRI BIZOTTSÁGA
TÖRÖLT
BETÉTEK

SZEGED, 1942.

477.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR

IRTA:

LACZKÓ GÉZA

HODMEZŐVÁSÁRHELYI VÁROS
ISKOLAI NYOMDAI BIZOTTSÁGA
TÖRÖLT
ÚJRA

SZEGED, 1942.

M 137.255

(R
2)

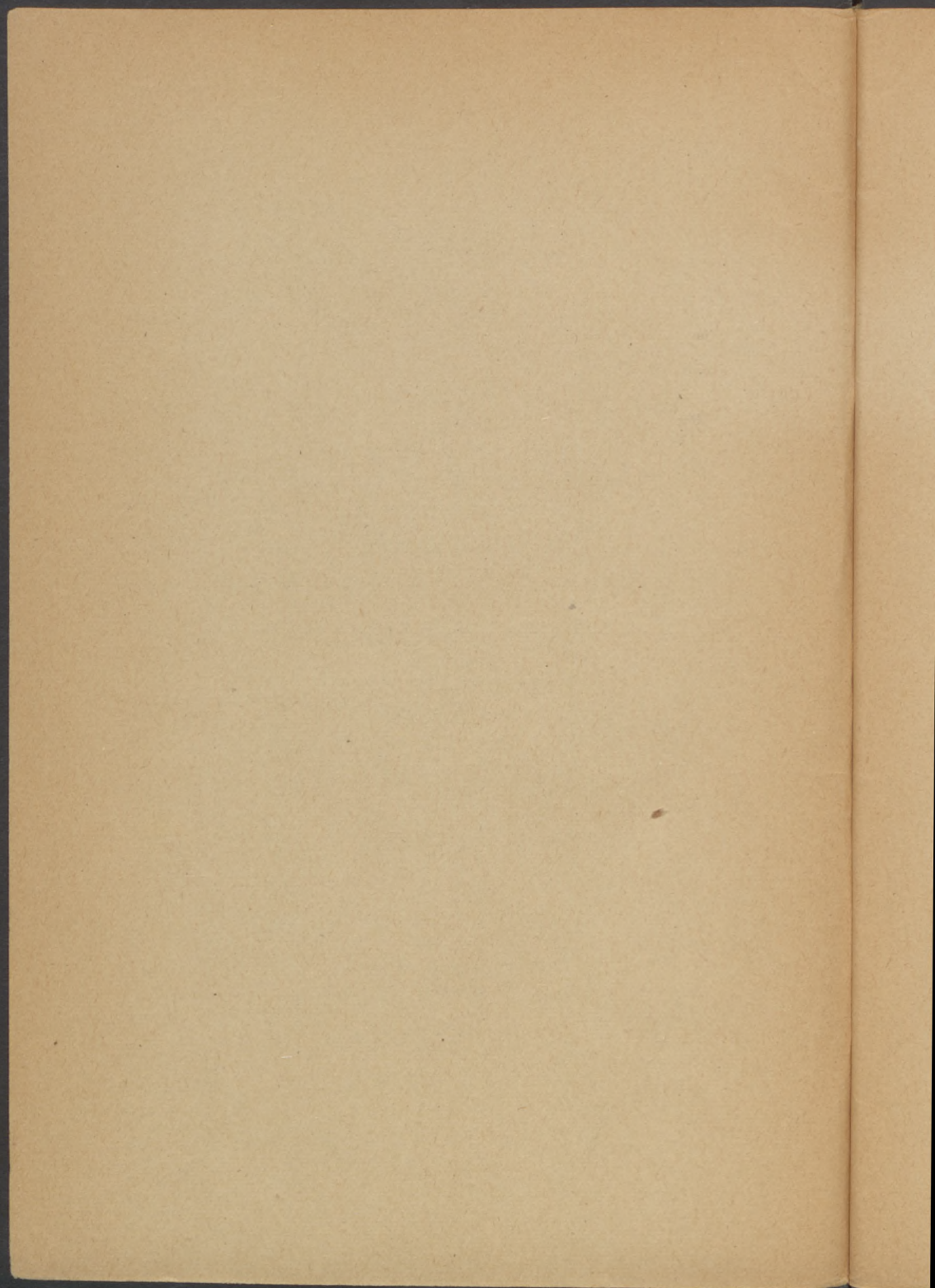
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
1968/R leltár

JELIGE:

*Digpa csiján minzsa té
Geba punszum bszodpa csán
Rangis szempa jontu dul
Théni szangyas tanpa jin*

Ez a tibeti versike pedig magyarul ilyesfélét jelent:

*Rosszat ne tégy sohasem
Jó helyett a jobbat tedd
Béklyót vessél vágyadra:
Ezt tanítja nagy Buddha.*

Az 1933-adik esztendőben nagy ünnepség volt Japán fővárosában, Tokióban. Egy magyar embert halála után valami kilencven esztendővel szentté avattak. A buddhizmusnak, ennek a nagy keleti vallásnak szentjévé, akit ők úgy neveznek, hogy *bodhiszattva*. A tokiói egyetem főigazgatója odajárult Buddha oltára elé és fényes szertartások közt kijelentette, hogy *Szkander bég* attól fogva szent.

Ez a Szkander bég pedig senki más, mint Körösi Csoma Sándor, a háromszéki székely ember, aki 1819-ben elvándorolt Magyarországból be nagy Ázsiába, ahonnan már nem is tért soha vissza.

Ott élt és ott is halt meg.

Hogy s mint lett a székely fiúból ázsiai szent, ezt fogom itt elmondani.

*

Abban az esztendőben, amikor Európa összefogott a forradalomban nagyra nőtt Franciaország ellen s négy harctéren indította meg ellene a küzdelmet, abban az esztendőben, amikor Bonaparte Napoleon magához ragadta a hatalmat, mondom, 1799-ben, egy fekete hajú, barna bőrű, hosszúkás szögletes arcú, középtermetű székely fiú állított be a nagy-enyedi híres református kollégiumba.

Az a hír jött vele szülőfalujából, a háromszéki Körösről, amely ott lapul Kovászna mellett a nagy hegyek tövében, hogy értelmes gyerek. Tizenöt éves, de igen

nyiladozott az esze. Nagy hajlandóság van benne mindenféle könyv, gondolkozás meg idegen beszéd iránt. Észrevette és kérdezte is tanítóját, miért van az, hogy más szóval él az erdélyi szász, mint az oláh vagy örmény, de még a magyar beszédben is más az íze, alakja annak, ahogy a királyhágóntúli magyar ember fűzi a szót és ismét más, ahogy a mezőségi vagy ahogy a székely.

No, törhette is aztán rajta a fejét a kis szolgadiák azon a nyolc hosszú esztendőn át, amit a kollégiumban töltött.

Kemény feje volt. Nehezen ment bele a tudomány, de ha bejutott, nem is esett ám ki belőle soha aztán. Meg abban is kemény volt ez a székely koponya, hogy ha ki-formálódott benne egy gondolat, hogy ez így van, vagy egy elhatározás, hogy ez így lesz — abból ő soha nem engedett egy fikarcnyit se. Ha belepusztul, akkor is megteszi, amit magában eldöntött. Másnak ám legyen virtus, hogy nagyot üt, neki az lesz a virtusa, hogy nagyot akar!

Furcsa világ volt az akkori világ. Föl volt az fordulva fenekestül.

Bonaparte Napoleon tábornok a hadak útján eljutott a császári trónhoz s Európa felében neki szolgált, felében meg ellene küzdött. A földekre friss vér hullott bőven, a fejekre meg új gondolatok zápora.

Nagy keletje volt az akarásnak. Mindenki küzdeni akart fajtája, nemzete jobb sorsáért, jobban megismeréséért, az karddal és a szó hatalmával, ez a gondolkodás erejével. Katonák, politikusok és tudósok készítették a jövőt.

A magyar földön is új gondolat-palánták kezdtek nőni, virulni. Ki a magyar? Mi a magyar? Mi sorsa ezen a világon? Mi volt és mi lesz?

Addig-addig kérdezték s keresték rá a feleletet, míg egyre nagyobb nem lett a türelmetlenség s végül is 1848-ban kardot kellett fogni a magyarnak. De akkor már Körösi Csoma rég porladt egy ázsiai sirban.

Mondom hát, gondolkodó fiú volt Körösi Csoma Sándor, a kollégium szolgadiákja. Kettőt szeretett: a suton ülni könyvek közt és menni valahová. Egész életében aztán ezt a kettőt művelte.

Abban a furcsa, nyugtalan világban minden rendes, ép lelkű magyar nyilván érezte, hogy neki kötelessége van ezen a világon, külön magyar kötelessége.

Németnek, franciának, angolnak, — hisz oly sokan vannak! — elég, ha azt teljesíti, amit sorsa rendben kiosztva reámér. De minden *egy* magyarnak legalább *két* ember munkáját kell vállalnia ezen a világon, ha azt akarja, hogy ez a maroknyi magyar megmaradhasson és magyar maradhasson.

Mikor a kis diákok nyírott fején szabad volt megnövelni hosszabbra a haját, azaz, amikor nagy diákokká serdültek, bizony választani kellett mindeniknek valami nagy feladatot. A kollégium a reformátusságnak nevelt papokat és tanárokat. A Sándor szolgadiák is ezen az úton indult el: kitanulja a papi és tanári tudományokat, de a kollégium, a reformátusság, a haza és lelkiismerete engedelmeivel ő nem *egy* iskola, hanem *az egész magyar nemzet tanára* akar lenni, nem *egy* város, hanem *az egész magyarság papja!*

No, most gondoljuk el. A gazda megnézi a búzátáblát s azt mondja, ha hétfőn hozzáfogunk az aratáshoz, csütörtök estére elkészülünk vele. Megtekinti a góréban a betakarított kukoricát s azt mondja, ha minden este három szakajtóval morzsolnak belőle a fehérnépek, két hét alatt elfogy a munka a kezük alól. Végigszalajtja pillantását az ugaron s azt véli, no, három év alatt se lesz ebből rendesen termő szántóföld.

Nem rettent el a roppant időtől, ha elébe tekintett a Sándor szolgadiák, mikor lesz belőle kész tanár vagy pap?

Tizenhat esztendő telt bele, míg a kis diákból végzett diák lett. 1799-ben kezdte a tanulást, 1807-ben

végezte a gimnáziumot és 1815-ben tette le a nyilvános rigoróriumot, azaz szigorlatot.

S ez alatt a tizenhat év alatt Napoleon befutotta nagy pályáját. Fölforgatta Európát, míg aztán Európa lefordította a trónról.

De amiként ez a tizenhat esztendő tele volt történetekkel, változásokkal, ágyúszóval és vérhullással, királyok támadásával és elmulásával, azaz lázas izgalommal és cselekedetekkel. azonképen Körösi Csoma élete is tele volt lázzal és cselekvéssel.

Csakhogy! Az ő cselekedete a könyvek forgatása, a tanulás volt, az ő láza a nagyakarás volt, hogy valami kiválót tegyen nemzetéért.

Amikor a nagyenyedi kollégium vastag és néma falai között először ült neki a latin nyelvtannak, még *csak magyarul* tudott — mikor aztán halála után fölmérték az életét a tudósok, megállapították, hogy összesen *tizenhét* európai és ázsiai nyelven beszélt.

Az alatt a tizenhat év alatt, amelyet Nagy-Enyeden töltött, a bölcsesség és a hit tudománya mellett megtanult *latinul, görögül, németül és franciául*.

De ez mind csak előzetes gyakorlat volt meg alap, amin majd épít.

Mert amikor már kitanulta a kollégium egész tudását, azt mondta, tovább akar tanulni másutt.

Harmincegy éves kész férfi volt, amikor újra diák lett. Németországban.

1815 nyár elején vesztette el trónját és Európát Napoleon, 1815 nyár végén jelent meg Körösi Csoma Sándor úr *Göttingában*. A németek Göttingennek írják és mondják.

Göttinga híres volt akkor az egyeteméről, amelyen nagy tudósok tanítottak rengeteg diákot az ország és Európa minden részéből.

Körösi Csoma Sándor tanár úr diákká lévén újra, három egész esztendőt töltött mindenféle ázsiai dolog

tanulásával, elsősorban az *arabs* nyelvet akarta elsajátítani s *angolul* is meg akart jól tanulni.

Ez mind csak előkészület volt a nagy célra. Mi volt az a nagy cél? És miért kellett eléréséhez arabs meg angol nyelv?

Erre felelünk most.

Nagy-Enyeden a napoleoni világfelfordulás éveiben sokat beszéltek a diákok és tanárok a magyar nemzet multjáról, jelenéről és jövőjéről.

A francia forradalom új eszméi, köztük a „szabadság, egyenlőség, testvériség” és Napoleon hadjáratai úgy felkavarták Európát, mintha csak végig felszántották volna, a barázdákból sok minden fordult ki napvilágra. Először is az, hogy azok a seregek, amelyek egymás ellen vagy egymás mellett harcoltak, franciákból, szászokból, poroszokból, spanyolokból, oroszokból s a jóég tudja még hány nációból állottak és sokszor jobb szeretetek volna abban a táborban harcolni, amely ellen éppen küzdöttek; elsősorban nem Napoleon ellen vagy mellett vitézkedő katonák ők, hanem igenis poroszok, franciák, spanyolok vagy oroszok.

Vagy magyarok.

Hm! Ha az ember, miként Körösi Csoma Sándor tanár úr is, megtanul egypár régi és mai, élő és holt nyelvet, hirtelen csak felfedezi, mennyire különbözik a magyar nyelv minden más európai nyelvtől. A norvég, a holland, a dán, a svéd szavai, hangzása emlékeztetnek a németre, még az angol és a német között is lehet rokonságot találni. Ezek mind germánok. Tapasztalhatjuk, hogy a szerb, cseh valahogy elkotyog a tóttal s bizonyos, hogy a két nyelv szoros rokona a horvátnak, a bolgárnak és az oroszoknak. Ezek a szlávok.

Ha a magyar nyelvet kezdjük összehasonlítani germán vagy szláv nyelvekkel vagy a régi latinból fejlődött új-latin nyelvekkel, olasszal, franciával, spanyollal, véletlen egyezéseket vagy egymástól átvett szavakat találha-

tunk, de a magyar nyelv gondolkozásában, felépítésében, kifejezéseiben, használatában és hangzásában teljesen különbözik ezektől az európai nyelvektől.

Ma már tudjuk, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsalád egyik tagja, legtávolabbi rokona a *finn*, legközelebbi egy kivesző nép az Ural hegység mindkét oldalán, a *vogul*. Egyéb atyafia: a lapp, mordvin, cseremisz, zürjén, votják, osztják, jobbára az orosz nyelvtengerbe merülő szigetek.

Körösi Csoma Sándor idejében ezt még nem tudták s azt se, hogy ezek a finn-ugorok, akik közt csak két művelt nemzet van, a régebbi magyar s a fiatalabb finn, szegénységükben, pusztulásukban az élet igen-igen alacsony fokán tengődnek vagy ma is úgy élnek vándor félig-vad módon, mint tán kétezer éve éltek. Hozzájuk mérve a honfoglaló magyarok olyanok voltak, mint a grófok a vándorköszörűs mellett; a mai magyar paraszt meg dárius nagyúr hozzájuk képest.

Azt is tudjuk ma, hogy a magyarok két nép keveredéséből álltak elő. Szibériában a Tobol folyó mellett, a mai Jekaterinburgtól meg Cseljabinszktól kelet felé igen-igen régen összetalálkozott két nép. A finnféle nyelvű és vérű *mägyi* nép és a törökféle nyelvű és vérű *onogur* (ongur) nép. A mägyik halásztak-vadásztak, gyűjtötték a termény-eledelt és zsákmányoltak. Szelid vándorló nép voltak. Az onogurok lovon éltek, hajtották méneseiket, nyájaikat, csordáikat legelőről legelőre. Nagy vadászok voltak s az értékes prémekért, amelyekkel kereskedtek, messze vidékekre elszáguldoztak.

A mägyik, erdei nép, ideát laktak az Uralon innen, a nagy Volga folyó futásának közepétájt. Az onogurok meg az Uralon túl a Tobol mellett már, de délfele lejjebb, a pusztaságon. Innen vágattak föl az erdők közé a sarki róka, coboly meg ilyen északi becses vadak nyomán s egyszer csak eljutottak a mägyi néphez. A *nép*-et ezek a törökök úgy mondták, hogy: *eri*. Akikhez eljutot-

tak hát, azok a *mägyi eri*, *mägyeri*, *megyeri*, *magyar* nép voltak.

Az onogurok meghódították a megyeri népet, átadták harcias vérüket, nagyobb műveltségüket nekik, ők meg eltanulták a finn megyeri nép nyelvét, amelyet bőven megtűzködtek lustaságból vagy szokásból saját török szavaikkal.

Így állott elő a *magyar* nép, amelynek a Tobol mellett volt az őshazája. (Emlékezzünk, a *mägyi* nép őshazája még előbb a Volga mellett volt.) Innen mint a hunok szövetséges vagy alávetett népe vándoroltak le messze délre, megkerülve az Ural déli végét, keresztül a kirgiz pusztákon, le a Kaspi-tó mellé. Ez a vándorlás a 375. esztendőben történt.

Száz évre rá megint odébb nyugatra találjuk őket, a Fekete-tenger mellett, a Kubán és Don folyó között. Ezt a hazát *Onogoriának* nevezték.

Itten voltak urak ők és voltak más népek szolgálai és sokféleképpen keveredtek mindenfelől jött keleti törökök népekkel.

Aztán, mikor a kazárok uraskodtak felettük, két-felé szakadtak. Egyik részük ment keletre a Kuma folyó mellé, arra a földre, amelyet róluk *Kum-magyériának* neveztek. Ezek még a XIV. századig is megőrizték magyarságukat. A másik maradt Onogoriában, de leolvadva. Ekkor kezdett vezető szerepet kapni köztük a Magyarai törzs. Közülük is kiszakadt egy határvédő csoport, amely a Volga mellé került, onnan meg az Ural-vidékre, Perm földjére. Ez az a haza, amelyet *Magna Hungariának* neveztek már itten mai Magyarországon éltekben a magyarok. Ebbe a Magna Hungariába jutott el a híres nevezetes Julián barát 1237-ben. Magna Hungaria magyarjai később beolvadtak a környező népekbe és eltatárosodtak.

Onogoriából megint felkerekedtek a 800-adik esztendő után s mentek a Don, Donec és Dnyeper folyók

közé arra a vidékre, amelyet ma Ukrajnának hívunk. Ez volt a híres *Levedia* magyar haza, a Dontövi vagy Doni Magyarország. Innen a besnyők szorították ki őket. A magyarok menekültek a Dnyeper és az Alduna közé, az *Etelköz*-be, azaz „folyóköz“-be. Itten emelték pajzsra Álmos hadnagy fiát, Árpádot, aki aztán átköltöztette népét a Duna-Tisza mellé, a Kárpát-medencébe.

Amit én itten ilyen röviden elmondtam, azt a most utolsó ötven évben hosszú, türelmes munkával állapították meg a jeles magyar kutató tudósok. Körösi Csoma idejében nemcsak, hogy nem tudták, de nem is sejtették az igazság útját a tudósok.

Ugye, a föld megkapálásához kapa kell? No, amikor Körösi Csomáék gondolkoztak ezeken a kérdéseken, úgy voltak, mint aki kapa helyett a tűz körmével vájkálja a földet.

A tudományos eszköz, azaz a módszer hiányzott akkor.

Ha jól megolvastuk, amit előbb írtam, látható, hogy őshaza is sok volt, a mägvi Volga-hazája egy, a toboli magyar őshaza kettő, a Kaszitó melletti a harmadik, Onogoria a negyedik, Kum-magyéria is egy magyar őshaza, Magna Hungaria a hatodik, Levedia a hetedik, Etelköz a nyolcadik, a mai a kilencedik. Ha azt a két földet nem számítjuk, ahova ősmagyarok elszármaztak és ottan más népekbe felszívódtak, azaz Kum-magyériát és Magna Hungariát, akkor is *hat* előbbi hazánk volt, mielőtt a Kárpátok mögé jöttünk volna.

No, aztán ennek a hat hazának a változtatásai nem holmi kirándulások voltak, hanem nagy, véres háborúk, menekülések, hódítások teremtték őket azon a darab földön Európa és Ázsia között, amelyet a népek ország-útjának neveznek.

Ezekon a nagy vándorlásokon, háborúkon, hódításokon és hódoltatásokon a finn és törökféle népekből

keveredett magyar — ezt a faji természetét már aztán máig megőrizve — fölszedett még sok más idegen hatást tőle nyelvben, származásban igazán távolálló népektől.

Aki hát a régi idők történelmének, kútforrásainak, korabeli tudósításainak ismerete nélkül indul neki a magyarság multja kutatásának, az bizony nagy utakat kénytelen megtenni hiába s az a veszedelem is fenyegeti, hogy eltéved.

Ma tudjuk, hogy a magyar nép ősi nép Ázsia---Európa határvidékéről s ismerjük történetét nagyjából a honfoglalás előtt valami félezred évre visszamenően. Tudjuk, hogy sok helyen volt és sok néven ismerték. Sokszor urai, hunok, bolgárok, kazárok, vagy rokonai, türkök, turkok, baskirok neve alatt szerepel. Mai „magyar“ nevét az egész népre vonatkoztatva csak későn kezdte mint egyedülít viselni.

Mint ahogy a monarchia idejében, teszem, egy indiai találkozott egy alföldi magyarral. Ez a magyar annak az indainak szemében: *európai* és *ausztriai* és *magyar* volt. Egyszer az egyik, máskor a másik néven nevezte. Az ember pedig csak egy volt.

A megyeri-onogur nép nemcsak hogy egyszer türk, máskor hun, megintlen baskir vagy kazár vagy bolgár név alatt emlegetődött, hanem amúgy sem volt egységes neve. Maguk magukat szívesen nevezték *magyarnak*, az idegenek inkább az *onogurt* kapták fel, ebből lett a német *ungár* (írva: Ungar), a francia *ongroú* (írva: hongrois), az angol *höngérien* (írva: hungarian).

Mindezt nem igen tudták vagy nem így vagy rosszul tudták Körösi Csoma idejében, nem azért, mert tudatlanok voltak, hanem azért, mert akkor még nem tartott itt a tudomány. Mátyás király sem tudatlanságból nem tudott Amerikáról, hanem azért, mert csak halála után két évvel fedezte fel Kolumbusz Kristóf.

Körösi Csoma idejében úgy hitték, hogy a magyaroknak mindig magyar volt a neve, mindig az volt a nyelve.

ami ma s úgy lehet a nyomát felkutatni, mintha valaki ma egy tulipiros nagy gépkocsi nyomán bandukol és sorra kérdi az embereket, merre látták elszárguldan.

A monda, a rege azt tartotta, hogy a magyar és hun rokon nép, Magyar és Hunor testvérek voltak.

Ma ebből csak az a biztos, hogy Onogoriában Attila fia Irnik s a tőle származó Gyula-nemzetség uralkodott a magyar nép fölött s hogy később Etelközben Árpád apjának, Álmos hadnagynak családjában úgy vallották s tudták, hogy Attilától s a bolgár Gyula nemzetségtől származnak.

Mikor Csomát megragadta a magyar ősi idők elképzelése, közhit volt a teljes hun-magyar rokonság, s az, hogy kettejük őshazája valahol Ázsiában volt.

No, most, hogy visszakanyarodjunk a csendes Göttinga csendes székely-magyar diákjához, Körösi Csoma azért tanult arabsul és angolul, mert ez a két nyelv volt a keleti világ és Ázsia kulcsa.

Ő pedig Ázsiába akart menni s belemélyedni a keleti világba.

Miért?

Meg akarta keresni egész egyszerűen a magyarok őshazáját.

Volt neki egy tanára. Eichhorn volt a neve. Tőle hallotta, hogy arabs írók emlegetik a magyar középkort és az ősidőket Ázsiában. Felmerült egy népnév beszélgetésükben: a *jugar*.

Ha most visszaemlékszünk az onogur névre, meg kell hogy dobbanjon a szívünk, „tűz, tűz!” kiáltaná az eldugott tárgy megkeresését játszó gyerek, Csoma igen közel ért az ugor-unogur igazsághoz. [Onogur, *on-gur* különben azt jelenti törökül tűz-törzs, *bes-gur* (baskir) meg azt, hogy öt-törzs.]

Ez a név: *jugar*, aztán végig kísérti egész ázsiai útján *ugar*, *ugor*, *ujgur*, *yugur* s még ki tudja, hány alakban.

Ahogy megfogamzott az őshaza megkeresésének gondolata Körösi Csoma Sándor tanár úrban, székelymagyar veleszületett büszkesége jó pár fokkal feljebb srófolódott.

Igen — mintha mondta volna magának — ma mindkinek kötelessége tenni valamit, lehetőség szerint nagyot a magyar népért, én megkeresem az őshazát messze valahol a tatár síkságon vagy azon is túl a nagy hegyek között valahol a tibeti-mongol-kínai világban.

Roppant nagy gondolat volt ez, roppant nagy elhatározás. Mintha bizony a kisleány egy szem zsisziket akarna megkeresni egy vagon lenszében. Európát kétszer lehetne egymás mellé rakni azon az iszonyú nagy föld-darabon, s nem is könnyen, mert vagy homok sivatagosodik két-három országnyi darabon vagy égbe nyúlnak akkora hegyek, mintha tíz-tizenöt Gellérthegyet raktak volna egymás tetejébe.

Három évig tanult Csoma Göttingában. S nem is történt vele ott más, csak tanult. Ahogy nyárban a magyar nekiáll az aratásnak s nem ismer mást, csak a munkát, ha kissé abba-abba is hagyja kaszát fenni, verítéket kitörölni a szeméből, inni a korsóból, déli pihenőre heveredni, de dolgozik hajnaltól napestig s nyugalmat csak a kurta éjszakán ismer.

Csoma is csak ezt ismerte: a munkát. Egy célért. Kiváló emberek életében is találunk ifjúkori könnyelműséget, virtuskodást, dorbézolást, kártyázást vagy bolondulást a szoknya után. Csomáról semmi ilyesmit nem jegyzett fel még a rosszakaratú pletyka sem, még tagadás formájában sem. De még ábrándos szerelemről sem tudunk Csoma életében. Ahogy azt a szikla-sivatagot sem díszíti virág, ahol nagy műve megalkotásán később évekig lakott. Fenséges táj, de rideg vidék. Rideg lélek, de fenséges szellem.

Remete és szerzetesi lélek volt ez a fiatal tudós.

Mert bizony a tudományok olyan batyujával tért

vissza három évi szakadatlan betű-kaszálás, tudománybetakarítás után Enyedre, hogy egyszerre kapott Csomán egy finom úri ház, ahova nevelőül kérték a hajdani szolgadiákot, meg a máramarosszigeti református iskola, amely tanári, akkor úgy szerették mondani, professzori állást tartogatott neki.

De ő azt mondta: nem!

Ázsiába megy!

Hogyan?

Gyalog!

Milyen pénzen?

A pénz nem fontos. Kevésből megél.

Mit visz az útra?

Jó fejet és jó lábat. Az egyik messzire viszi a tudásban, a másik a föld rögein.

A telet csak valahogy kibirta Enyeden, aztán 1819. csikorgó februárjában beállított hajdani tanárához, most atyai barátjához, Hegedűs Sámuelhez s megmondta neki, másnap indul. De mivel útja Oroszországon viszi minden számítás szerint keresztül, előbb *még úgy hamarjában megtanul egy szláv nyelvet*, hogy el ne adhassák a muszkák.

Nosza, ment hát Temesvárra *szerbül* tanulni, majd onnan el Zágrábba a szerb rokonával, a *horvát* nyelvvel megismerkedni.

Gyerekjáték, gondolta, ha az ember mást nem csinál, csak tanul, rengeteg gyümölcsös óra van *nyolc és fél hónapban*.

Úgy gyűjtötte kemény székely koponyájába a nyelveket, mint gyerek üvegbe a cserebogarat. Már ismeri, többé-kevésbbé írja és beszéli, de mindenesetre érti a következő nyelveket: *latin, görög, német, francia, angol, arabs, szerb, horvát*.

Indulhat — Ázsiába!

És indult is. Zsebében összesen kétszázegynehány forinttal, kezében egy kis pálcikával, úgy öltözve, mint-

ha csak a mezőre menne sétálni, neki indult gyalog nagy Törökországnak, ami akkor rögtön a déli Kárpátok, a Duna és a Száva alatt kezdődött és benne volt a későbbi Bosznia, Szerbia, Albánia, Görögország, Bolgárország, Oláhország és Moldva (később együtt Romániának hívták a kettőt), Kis-Ázsia, Arábia, egy tag egészen Perzsiáig.

Háromszéki székely határőr katona családból származott Csoma. Régi törvények akkori hatása szerint lakó és örökdő helyül kijelölt falujából nem mozdulhatott volna neki osztrák császári engedély nélkül. Hogy kevesebb legyen az okoskodás meg hogyan is magyarázkodott volna kereskedelmi ügyekben járatos jogász embereknek Jugriáról, Julianus barátról, őshaza keresésről, hogy pontosan megértsék s ne tartsák bolondnak, mint amiként minden nagy kezdeményezőt hajlandó a maradiságban suton ülő bolondnak tartani — egyszerűbbnek vélte, ha csak egyszerű kereskedő passzust kér Bukurestybe, Oláhországba. Ott aztán a nagy török birodalomban szépen odább megy s Bagdadig vagy Teheránig már nem okvetetlenkedik utána Metternich osztrák kópófalkája.

A Tömösi hágón *1819. november végén* lépett ki az országból, amelyet aztán reményei ellenére sohasem látott többé újra.

Bukurestyben körülnézett, mit tanulhatna. Semmit, derült ki hamarosan. Azt is megtudta, aki nagyon érdeklődött, hogy Csoma már *törökiül* is tud egy kicsit. Hol tanulta? Még Göttingában vagy csak útközben a Kárpátok és Bukuresty között? Mindegy. Ezt is tudta.

Konstantinápolyba akart menni, hogy ott azokban a régi török és arabs írásokban búvárkodjék, amelyek biztosan szólnak az ősmagyarokról s bővebben, mint ahogy ő Göttingában Eichhorn professzor úrtól hallotta.

De Konstantinápolyba utazni „nem talált módot“, írta később, a részleteket nem kötötte senki orrára.

1820. január elsején ott hagyta hát Bukurestyt s helmi bolgár kereskedőkkel *kocsin* Ruszcsuk városa érintésével Szófiába ért. Nyolc napba telt. Megint öt nap alatt Filippopoliszt azaz a mai Plovdivot érte el. Innen már csak akkora útja lett volna Konstantinápolyig, mint Nagyenyedtől Bukurestyig, de hallotta, hogy pestis dühöng a török fővárosban, levágott hát egyenesen délnek a tenger partjára, ezzel gyökeresen megváltoztatva minden tervét és elhatározását.

Majd elmegy Alexandriába, Egyiptom híres kikötő városába s ott majd arabs tudományát fogja kiteréblyesíteni.

Hajóra ül hát február elején és Kis-Ázsia partjai mellett végigvitorlázván azokon a vizeken, amelyeken a görög monda szerint Odisszeusz bolyongott, megérkezett a hónap végén Alexandriába. De szó sem volt róla, hogy ott maradhasson, mert a városban felütötte fejét a pestis, a dögvész vagy más néven fekete halál szörnyű betegsége.

Itt ebben a nagy idegen keleti városban egy európai, mégpedig tirolai emberrel akadt össze Csoma, bizonyos Schäfer József kovácsmesterrel, akinek évtizedek mulva is hálás lesz vendégszeretetéért s „kegyes és nagylelkű bánásmódjáért,” amelyben részesítette; így írta később, de mi volt ez a kegyes bánásmód, kettejüknek tartotta meg.

Mert szűkszavú volt, főképen írásban, Körösi Csoma s nem terhelte se a maga munkakészségét, se az olvasója figyelmét olyasmivel, ami szerinte nem tartozik a tárgyhoz.

Figyeljük meg, már eddig is milyen különös és váratlan dolgok történtek vele s milyen hirtelen könyökben fordult az élete pályája sokszor. Más, locska-fecskebb ember könyveket írhatott volna tele a csudás és zord, fenségesen barátságos és hűvösen barátságtalan, izzó nyaru és tomboló telü Háromszékről, ahonnan a

csizmás egyszerű székely fiú egyszercsak bekerült az erdélyi kálomista tudós paradicsomba, az enyedi kollégyiomba. Arról is külön könyv szólhatott volna, hogy miként lett a szolgadiákból olyan kiválóság, akit külső országba küldtek közkölségen tanulni. Még az angol protestánsok is adtak hozzája pénzt. Megint egy másik könyv tellett volna ki a göttingai három esztendőből, a diadalmas hazatérésből, amikor fényes hazai református tudós pálya várta Csoma Sándort. Hejh, hogy ki lehetett volna cifrázni, hogyan jutott eszébe az őshazát felkeresni, miképen érlelte magában a gondolatot, mit, hogyan és miért tanult hozzá, hogyan fogant meg a lelkében, hogy no most, most indul.

Hosszú fejezeteket írhatott volna, miként játszott ki az osztrák pandúr-gondolkodást, izgalmas szavakban festhette volna, mit érzett, mikor egy ruhában, egy nádpálcával, kevés pénzzel zsebében csak úgy kísétált Magyarországból, mint teszem a megyéből.

No, és aztán az út.

Tudós férfiak térképen megrajzolták, merre baktatott, hajózott, kocsizott, tutajozot, lovagolt, Nagyenyedtől a messze ázsiai tibeti óriás hegyekig s azt is leírták, milyen érdekes, hol lehangoló, hol lelkesítő, itt csudásan fenséges, ott riasztóan zord, vagy nagyszerűen mogorva a tájék s Körösi Csoma mindebből semmit sem látott vagy nem is akart látni.

Csoma az egy szó, az egy cél embere volt. Én azt hiszem, aki fiatal korában járt a tengerzúgású székely fenyvekben a málnázó öreg medve nyomán, aki Kovászna-vidéken a pince-hűvösségű bokoraljból nézett ki a kemence-perzselésű napsütésbe, aki hegytetőről mélnázott az erdélyi alkonyatba, amikor minden távoli fa, bokor, ház, boglya élesen rajzolódik ki, mintha kéznyújtásra volna, a hideg üvegszerű égen, mondom, aki látta a kovásznai Pokolsár fortyogását, aki háza kútjából természetes gyöngyöző savanyúvizet húzott fel

a vödörrel, akit nyílegyenes nyílt és józan völgy vezetett simán a dühös és borzas néma óriásokként körülálló székelly hegyek között, aki, mondom, járta ezt az erdélyi földet és Csoma, a nagy gyalogló, otthon is sokat járt erre-arra, annak nyitva a szeme-lelke a szépségekre.

Akinek meg olyan feje van, mint Csomának, az meg is jegyzi, amit látott. De ő, mondjuk, megvetette a szépséggel játszadozást, mikor igazság kereső nagy útra indult, félretolta a költészettel pepecselést, mikor ő tudományt épített. Lenézte a jelent, elnézett mellette, mert az ő tekintete a magyarok ősi multjára volt függesztve.

Milyen kár, hogy Csoma nem volt egy kicsit is engedékenyebb maga iránt, egy kicsit fecsegő, itt-ott ellustuló és mással foglalkozó, mert akkor a világ egyik legérdekesebb könyvét írta volna meg, olyasvalamit, mint Petőfi János vitéze, azzal a különbséggel, hogy míg a Kukorica Jancsi történetében minden szó mese, Csoma könyvében minden szó maga a szent valóság lett volna.

Igy hát sohasem fogjuk már megtudni, hogyan verekedte át magát Csoma az oláh-bolgár-görög világon, amely fölött akkor török basák voltak az urak, mit érzett, amikor tervét kétszer is meg kellett változtatnia, s hogyan jutott el hajójával Egyiptomig, a csodák földjéig.

Aztán később is elhül az ember ennek a Csomának székelly makacsságán, „megteszem“, mondja ki valahol a szót s mikor kimondja, tudja, hogy ez az egy szó két hetet, vagy három hónapot, vagy tíz évet fog elrabolni az életéből. Mindegy! Kimondta. Megteszi! Mi is volt két hét, három hónap vagy tíz év annak, aki évszázadokban gondolkozott, aki a magyar évszázadokat akarta kikaparni a mult homokjából, aki csak arra, hogy *elindulhasson* a régi magyarokat kereső úton

tizenhat évet töltött iskolapadban, szigorú tanulással.

Nagy ember volt Körösi Csoma, de furcsa ember!

Alexandriából hát elkergette a dögvész. *Hajó* vitte újra Kis-Ázsiába, a Szentföldre. Én el tudom képzelni, hogy amikor Szidon városában kikötött, leszébe jutott, ni, csak egy „macskaugrás“ innen Jeruzsálem, a Szent Sír, meg kellene nézni, délnek kellene gyalogolni, ehelyett hajóra ült észak felé, mikor partot ért, *gyalog* indult tovább Aleppóba, ahova április 13.-án érkezett meg.

Három és fél hónapi nehéz utazás után jutott oda, hogy *igazi ázsiai útjára elindulhatott*. Aleppóban Körösi Csoma, Nagyenyedet és Göttingát végzett tanár úr, ki több európai és ázsiai nyelvet ismert, járatos volt a hit és történelmi tudományokban, levetette az európai ruhát és *ázsiai köntöst öltött*.

Milyet, nem mondja meg. Puritán lelkének gyerekes és asszonyos dolog volna teste rongyával foglalkozni. Azt írta később: „egyszerű ázsiai ruhába öltözködve“. Magyarán: valami kaftánszerű rongyba. Ha már ő azt mondja, egyszerű, az bizony akkor igen szegényes lehetett.

Akkor Keleten olyan kevés európai élt, hogy azok is egymásra találtak, akik nem keresték egymást. Így került össze Csoma egy jámbor cseh kereskedővel, bizonyos Pohle urral, akitől örömmel hallotta, hogy a csehnek van egy megbízottja nem is messze innen, *két-három hónapi gyalogjáró útnyira*, egy magyar ember, Bagdadban.

Hejh, Bagdad! Ezeregyéjszaka városa. Harun al Rasid, a Mátyás királyként álruhában járó kalifa város. Körösi oda megy. Mint aki erdőbe igyekszik, erdő mélyen vadászlakba. Még a síkon halad, de már látja az erdőt, aztán a széléhez ér, de itt még erősen tűz a nap, no, induljunk, már érezni az erdő hűsét, de hol van még a vadászház, istenem, este lesz, mire odaérek.

No, Körösi Csoma úgy érezte magát Aleppóban, mint az én vadászom az erdő szélén. Bagdad már mélyen bent lesz Ázsiában. Gyerünk.

De az ám, mit csinált Csoma április 13.-ától május 19.-éig Aleppóban, ahol semmi dolga se volt. Ő nem mondja, de én sejtem. Tanult. Tanult ázsiai nyelven szólni és ázsiai módon élni. Mennél kevesebben fogják őt észre venni, annál többet fog megtudni abból, ami érdekli.

Már megint érdekes volna tudni, hogy miként *gyalogolt* végig Mezopotámián Moszulig s hogyan ereszkedett le *csónakon* Bagdadig, ahova július 22.-én érkezett meg, mert ez az út tovább tartott, mint két álló hónap.

Bagdadban töltötte Csoma az egész nyarat s három ember szólt bele a sorsa alakulásába, az angol követ, a titkára s az aleppói cseh ember bagdadi magyarája. Ezt a magyart Szvobodának hívták.

Szeptember elején aztán *európai ruhában* és *lőháton* urasan indult el a tanár úr Perzsia fővárosa. Teherán felé, ahova október közepén érkezett meg, biztosan jól megrakodva arabs és perzsa tudománnyal.

Mi is történt Bagdadban? Az, hogy Csoma jelentkezett az angol követnél, akinek pártfogását kérte útja folytatásához. Neki jutott eszébe, talán a göttingai angol ösztöndíj élvezésére emlékezve, hogy Bagdadban az angolokhoz forduljon? Vagy talán Szvoboda ajánlotta, akinél kosztot és kvártélyt kapott? Vagy a követ titkára, egy bécsi ember, aki Szvobodának is jóbarátja volt, vetette fel az ötletet?

De lehet, hogy mindez összevéve érlelte meg azt a meggyőződést az enyedi tanárban, hogy aki ezeken a furcsa ázsiai vidékeken többé-kevésbbé biztonságosan akar mozogni, annak jóban kell lenni az angolokkal, akik akkor arrafelé nagyon terjesztgették a hatalmukat.

Mindegy! Ő csak egy célt látott maga előtt, vala-

hogy átvergődni a kutya perzsa és afgán hegyeken, kő-sivatagokon a turkesztáni, a kirgiz mezőségekre, oda, ahol a belső kínai nagy hegyek alá fut a síkság, mert ő ott sejtette az ugarok, jugarok vagy ugorok, yugurok földjét, azaz a magyar őshazát.

Mint a hullám, amely nekivágódik a partnak, visszahull, meg újra más résen, gyöngye helyen akar átcsapni, Csoma tanár úr is indult erre, hogy amarra menjen végül is, akarta ezt, hogy a végén amazt kelljen akarnia.

No hát, a bagdadi magyar-angol-osztrák barátok segítségével eljutott Teheránig.

Itt kitelelt 1821. márciusáig.

S innen indult el *igazán!*

Igyen:

Teheráni négy hónapja alatt rá kellett jönnie, hogy más világba jutott, a mohammedánok türelmetlen világába, egy darab idegen földre, amelyen a közvetlen szomszédok is marakodtak, de az orosz és az angol is el-elcsíptek vagy akartak elcsípni egy-egy darabot belőle. A suttogás és kard, ravaszság és erőszak világa ez, ahol mindenki akar valamit, valami kézzelfoghatót: hatalmat, pénzt, földet. Az ő világa nem e világból való volt, ő csak egy eszmét, egy gondolatot akart; perzsák, arabok, angolok, tatárok, tán oroszok között is egy *magyar gondolatot* testté válni: megtalálni a magyar őshazát.

A művelt angol meg fogja tán érteni őt, nem mint angol, hanem mint művelt ember. De a többiek?

Mohammed próféta világában nem könnyű elkeveredni annak, aki nem éli az iszlám törvényét vagy nem hazudja magára. Körösi Csoma tanár úr nem akarta mozlimnak hazudni magát, mert még ha meg is tette volna, hogyan magyarázta volna meg a próféta követőinek, mi a Mohammed csudájába keresi egy igazhívó a jugarokat?

Orosznak öltözzék testben-lélekben? A legközelebbi bokor mögött agyoncsapják. Angollá legyen? Ingyen azt nem teheti. Meg ahhoz itt karaván, szóval sok pénz kell. Honnan vegye?

Lehetne titkon orosz vagy titkon angol, magyarán: kém. Szabad székelj lelke utálattal fordult el a gondolattól is.

Támogatást pedig kérnie kell! Az ázsiai világba pedig bele kell illeszkednie!

Ez a kettő biztos.

A második fogas kérdést, hogy úgy mondjam könnyedén oldotta meg. Teheránban meggyőződött róla, hogy az örmények, akik saját nyelvükön kívül perzsául tisztességesen tudnak s holmi törökös nyelvismeretük is van, Ázsia e részén szerte járnak, mint kereskedők s nem kell álkodniok, mert keresztények s annak tudja őket minden mohammedán is, bántódásuk sem esik ezért és kívül vannak a helyi meg orosz-angol vetélkedéseken.

Nosza, Körösi Csoma, a székelj-magyar felöltötte tehát a bokáig érő kék kaftánt, fejébe nyomta a csúcsos kék posztó sapkát, fütykőst ragadott a kezébe, perzsa bakancsot húzott a lábára és indulhatott!

Azaz! Várjunk csak!

Tanuljunk csak egy kicsit többet *angolul* és *perzsául*. Az Indiáig is elkóricáló örmény kereskedőnek illik jól beszélni perzsául s aki angollal érintkezik, annak óriási haszon és kényelem, ha tud annak a nyelvén, akitől kér vagy vár valamit!

Kér? Csiklandós volt a szó a tanár úrnak. És angoltól kér? Ő, aki magyar hazája magyar hatóságaitól sem kért?

Megvan! A művelt ember angol segítségét fogja kérni az európai műveltség előmozdításához, mert mi csoda nagy eredménye lesz az európai tudományosság-nak, ha a „testvértelen“ magyar nemzet eredetének bonyolult kérdését megoldották!

Egy lépést megint mehet beljebb az ázsiai világba.

Az erdélyi havasok aljától már biztosan ráragadt a *bég* vagy *bej*, azaz „úr“ elnevezés. A Csoma vezetéknév szinte fölöslegessé vált, a törököknek Kemál pasáig nem is volt vezetéknévük, így hát török földön, azaz az erdélyi havasokon túl már csak „Sándor úr“ volt a nagy vándor, török szóval Szkander bég. De ez a Szkander úr hittudós, teológus is volt, akit a török *molla* névvel illet. A molla cím aztán könnyen meg fogja értetni mindekivel, ha viselője csak szellemi dolgokkal foglalkozik s nem ártja bele magát a süttetésbe és kardforgatásba, vagyis a politikusok és katonák ügyeibe. Hogy pedig valamit keres itt, ami az idevalósít nem érdekli, de még sem egészen idegen, mert az európai Törökországból jött (mit értené meg a jámbor perzsa, mi az a székel meg Nagyenyed?), azt az fogja megmagyarázni, hogy neve mellé odateszi a kiegészítést: „az európai Törökországból való“. Az egész így hangzik magyarul a keleti szavak sorrendje szerint: „Teológus Sándor úr a rumi birodalomból, azaz európai Törökországból“ — *Molla Szkander* vagy *Eszkander bég ez Mulk-i- Rum*.

A nagyenyedi tanár úr hát eztán *molla* és *bég*.

Teheránban két okos angollal barátkozott össze Csoma. A követtel és testvérével, akik segítették pénzzel, angol tudománnyal és baráti érzéssel.

Nevével együtt a teheráni angol követségen hagyta poggyászát, könyveit, európai iratait, egyszóval európai személyazonosságát.

Az a kék sapkás, kék kaftános ember, aki egy karavánnal *gyalog* elindult Bokhara felé március első napján, az már senki más, mint a *tiszteletreméltó hittudós Sándor úr*: Molla Eszkander bég.

Igy olvadt bele Körösi Csoma az ázsiai életbe, mint az úszó a folyami tájba. Aki a partról nézi, látja előbb fejét-vállát jól kiemelkedni a vízből, aztán már csak egy fekete pont a távolodó feje, az is el-eltűnik

meg fel-felbukkan néha, az ember azt hiszi, látja, pedig csak a szeme káprázik, újra meg csak káprázatot vél látni s ihol, maga az úszó az, de már messze, nagyon messze, s mire megint megerősíteti szemét az ember, már csak a folyam hullámain látja, tovább jutott-e, elveszett-e az úszó, nem lehet tudni.

A molla hát megindult s több mint másfél hónapi nehéz gyaloglás után elérkezett egy Mesed nevű városba, amely nagy kereskedő hely volt, ahol kicserélődtek Perzsia, India és Turkesztán áruí, holmijai.

Aki már olvasott erről a furcsa mohammedán világról, annak most megremeg a szíve, mi mindent fog megtudni Körösi Csoma révén erről a vad vidékről és elvadult lakóiról, mondhatná valaki azt is, a gyűlöletek földjéről, mert itt gyűlöli a mohammedánság egy felekezete a másikat, ketten együtt a nem mohammedánokat s most ezek hárman összefogva az idegeneket, ezek is összeröffenve mindnyájan az európaiat.

Meg aztán innen kezdve olyan tájékokon jár Csoma, hogy csak a pusztá leírásuk maga izgalmas história. Minden csupa új szín és körvonal. Másfajta hegyek, mint amilyeneket mi ismerünk, másnémű kő vagy homok sivatagok, felföldi tündér országok és hegyvidéki pusztaságok, itt az ember lépése azért nem hagy nyomot, mert felrugja utánna magát az örök fű és zöld, amott meg azért nem, mert a csupasz sziklán halad tova.

A molla sose írta le ezeket a vidékeket és népességét, pedig csak útja pontos leírásával köteteket halmozhatott volna egymásra, nem, ő még akkor is csak a helyek neveit sorolta fel, ha már muszáj volt útját papírra vetni.

No, itt is, Mesed városában tavasztól őszig, április 18.-ától október végéig rostokolt s egy szava sincs erről a *téléről*. Miért? Mit csinálhatott itt olyan sokáig? Az biztos, hogy új karaván-alkalomra meg a szom-

szédban dúló háborús villongások elcsitulására várt, de az is biztos, hogy itt valamin igen törhette a fejét, utána járt vagy utána gondolt. Eredményeit se igen szerette volna verni Csoma, terveit, sejtéseit annál kevésbbé kötötte a más orrára.

Persze, szép és okos dolog, leírni a vidékeket, amerre európai nem igen szokott ödöngeni, sok tanulságosat lehetne összehordani a népekről is, akikkel összeakadt, de neki más a célja, nem ér rá, szinte azt mondhatná, ilyen mellékes henyeségekkel törődni. Mint a nyíl, suhan célja felé. El sem térülve soha. Szép a táj? Egy pillantás: kár, hogy nincs időm gyönyörködni benne. Veszedelem fenyeget a sivatagban? Egy pillantás: kár, hogy nem érek rá megijedni. Mesedben kell maradnom? Semmi az! Körülnézek.

S talán valami nyomot is talált, azon indult el egyelőre töprengésben, beszélgetésekben, a magyar őshaza felé.

Úgy érezhette magát Csoma, mint egy nagy-nagy erdőben, ahol félig eltévedve az ember, a faágak közt figyel a szél irányát, a nap járását, merre is induljon tovább. *Félévig figyelt.* Aztán október huszadikán megindult Bokhara felé, ahonnan vad rémségekről hozott hírt a szájról-szájra járó pletyka-szó.

Bokharában akarta tölteni a telet, hogy tovább tanuljon s tavasszal aztán lemenjen innenső vagy tulsó Turkesztánba, fel talán Tien-san hegységébe vagy túl rajta a mongol sivatagba, szóval arra a vidékre, ahol a mongolok, kínaiak, turkománok népségei találkoznak egymással, ami olyan nagy feladat, hogy példával is nehezen tudom megmagyarázni.

De gondoljuk el, hogy távoli Kínából, Pekingből elindul a félföldgömbön keresztül valaki, hogy megkeressen egy kis falut Európában valahol a Lappföld és Szicília között, amely faluban is másként beszélnek, mint a környező országban. No, most, szaladjon neki az ember

s keresse Norvégián, Svédországon, Finnországon, Dánián, Hollandián, Belgiumon, Francia-, Német- és Olaszországokon keresztül azt a falut, ahol másképp beszélnek, mint a környező országban. Mi lehetne ez, svéd falu Norvégiában, dán község Németországban és így tovább. S a végén kiderül vagy sose derül ki, hogy egy *magyar* falut keres az a kínai.

Valahogy így járt vaktában molla Eszkander bég a roppant Azsiában. Fejében rengeteg tudomány, lábán erős gyalogló izmok, kezében egy fütykös és előre.

Nemcsak, hogy a tájat nem látja, amerre megy, de nincs feljegyzés se tőle, se róla, hogy mikor, hol, hogyan hált, evett. Hálni? Ahol elérte az éj s az álom, ott ledőlt. Párnára vagy földre, oly mindegy. Enni? Ahol elérte az éhség, ott evett, amit a vidék mint legegyszerűbb táplálékot tudott neki nyújtani. Múlik az idő? Az ősi magyar hazának ezeréves gondolata mellett, mit számít egy Körösi Csoma nevű ember egész élete, hát még abban félév, öt év, tíz év? Semmit.

Elért hát a molla november 18.-án Bokharába, ahonnan *öt nap múlva* hirtelen elutazott. Mégpedig nem északnak, vágyai ígéretföldjére, hanem éppen ellenkező irányban, délnek.

Hát itt is biztosan nagy dolgoknak kellett történniök — Csoma lelkében.

Ő maga írja, hogy rémhírek jöttek orosz hadak Bokhara felé közeledéséről észak felől. Már Mesedben is akadályozta őt a szomszédban dúló háborúskodás abban, hogy arra és akkor gyalogoljon el, amerre s amikor akar. Most itt megint a háború rémébe ütközik. Ha ez így van ezeken a félig-meddig ismertebb vidékeken, mi lehet ott beljebb, az igazán vad Ázsiában, amelyet még megbízható hírek fonala sem köt ehhez a perzsa-turk-afgán világhoz.

Amit a körülötte beszélt nyelvekből ellesett s tudásával összehasonlított, arról győzte meg, hogy erre-

felé nincs mit kereskednie a magyar rokonsággal, de ha volna is, két rettentő akadály tornyosul elébe. Az egyik a műveletlenség. Itt nem igen beszélnek könyvekről, írásokról, márpedig neki nem a mai török-tatár ázsiai világ kell, hanem a réGINEK az emlékei. A másik meg a mohammedán elvakultság. Tudomány csak a Koránon alapulhat s nincs más igazság, csak Mohammed próféta szava.

Magyar nyom nincs, nagy háború és kis háborúk vannak, műveletlen elvakultság uralkodik, eh, gyerünk vissza, majd *megkerüljük ezt a vidéket!* Hogy „ez a vidék“ akkora, hogy Európa kényelmesen kétszer beleférne s hogy talán évekbe telik ez a kis vargabetű, az nem igen zavarhatta a munkaerejét és idejét vidám szívvvel, nagylelkűen pocskoló Csomát. Nem az idő és a fáradság, hanem a cél a fontos.

Vissza!

Hányan voltak, akik erről az izgató rejtélyről, Bokharáról *egy* könyvet írtak és híresek lettek vele. Mily nehéz volt csak oda el is jutni! Már ez is hősi eredmény volt. Oda se neki, mondta Csoma. Jóformán meg se nézte a harapós emír fővárosát, ment vissza le délnek, amerre a karaván ment. Hova megy a karaván? Kabulba. Mi az? Afgán ország fővárosa. Jó.

1822. január 6.-án érkezett Kabulba s mivel ott semmi keresni valója nem volt, pár nap múlva tovább indult arrafelé, ahol kabuli örmények híradása szerint *két európai úrral* találkozhatott, India felé.

A két úr francia volt és katona, Napoleon hajdani tábornokai, akik a még utolsó független indiai állam, a Pandsab urának szolgálatában álltak. Az angolok ekkor hódítgatták Indiát s már az egész az övék volt ennek a Pandsab országnak a kivételével.

Január vége volt, amikor Molla Eszkander a kék köntösében egy szép nap beállított a francia tábornokok sátrába. *Allard* és *Ventura*, így hívták a francia tiszte-

ket. Mit beszéltek, mit nem, elég az hozzá, hogy a mol-láról kiderült, hogy magyar tanár s igen furcsa ügyben kujtorog egyedül ezeken a roppant nagy és bizonytalan ázsiai vidékeken. A végén Csoma a franciákkal ment Lahorba, Pandsab ország fővárosába.

Miért?

Ezektől a világlátott franciáktól s ázsiai táboruk-ban sok érdekes dolgot hallhatott Csoma. Először sok mindent a nagypolitikáról, az oroszok és az angolok ázsiai terjeszkedéséről, térképeket láthatott itt, beszél-hettek neki biztos és bizonytalan útakról, Kasmir szép földjéről, amely Tibettel határos, valami Ladák nevű kis országról, Tibetről, hindu vallásról, buddhizmusról, fegy-veres szándékokról, hírek szerzéséről és még sok egyébéről.

Sok minden, amit útján tapasztalt s amit eddig otthon és útközben könyvekből tanult, ismerős volt előtte. De hallott sok olyasmit is, amiről fogalma sem volt eddig vagy nem törődött vele.

Egy bizonyosan megfogta éles székely eszét, az, hogy akármit csinál, ahova ő igyekszik, oda Tibeten, a buddhizmuson keresztül vezet az út. Ha már most ő nem akar se a franciák, se az angolok, se a pandsabi nagy úr szolgálatába állni, biztosítania kell, hogy bán-tatlanul keresztülmenhessen a buddhista Tibetben.

Meg kell hát neki ismerkednie a buddhista vallás-sal és a tibeti nyelvvel. Furcsa neve van ennek a La-dáknak is, hisz Erdélyt valaha Dákiának, Dáciának hív-ták. Jó. A francia tisztekkel marad s megy velük La-horba. Mibe kerül neki? *Pár hónapi útjába* és tanulásba. Semmiség!

Most tél van s ezen az istenverte vidéken, a nagy he-gyeken, hóban úgy sem lehet átmenni Tibetbe.

Tibet!

Ez lett Csoma végzete és dicsősége, amiben a

magyar őshazáról már nem sok szó esett. Majd meglátjuk, hogyan fordult meg Tibeten Csoma egész élete.

Március 12.-én ért Lahorba Csoma, aki ott nem sokat rostokolt már, mert alig tíz nap múlva újra neki vágott tudománytól zúgó és elhatározásoktól izzó fejjel, izmos lábbal, kék köntösében, füttykössel kezében *gyalog* most már föl megint egyenesen *északnak*, célja iránt Kas-mir felé, amelynek fővárosába április 14.-én érkezett meg. Itt alkalmas útitársakra várt és ahogy ő írja, „négy egyénnel“ (kik voltak, érdemesnek se tartotta föl-jegyezni) neki vágott május 19.-én Kasmirból, amelyet csudaszép vidéknek írnak le az utazók, a zord szikla-rengőteteg felé, fel Ladákba.

Június 9.-én érkezett meg Leh városába. Huszonöt napig vesztegelt itt valahogy úgy, mint vadaskert szélén a szarvas, bármerre akart kitörni észak felé, mindenütt és mindenhowan erős dróthálóba ütközött.

Egy: a nyelv, ez a különös tibeti nyelv. Valamit ellesett belőle, de az csak arra volt jó, hogy úgy járjon, mint a kisgyerek, aki benéz a kezében tartott búvós skatulya nyílásán s ime, csodálatos messze vidéket lát a nagyító üveg mögött s az egész mégis elfér a kezében. Könyvei is vannak ennek a nyelvnek. *Nyomtatott könyvei.* Itt, ebben a vad, műveletlen világban.

A másik akadály: a buddhizmus. Buddha körmönfont vallása, amelynek azonban szertartásai, erkölcsi fogalmai igen emlékeztetnek a kereszténységre s mégis teljesen mások. S ahogy a keresztény világ tele van bibliai történetekkel s más szent legendákkal, a buddhis-táknak is sok, de rengeteg az ilyen történetük.

Harmadik akadály: a pénz, ami nincs, pedig a tur-kesztár s'kságra, Jarkend sivatagi városba eljutni csak költséges karavánnal lehet.

Negyedik: nehéz is az út, a járó lábnak is, a szán-déknak is, mert errefelé, tibeti kiskirályok vagy a nagy Kína nyugati határszéli megközelíthetetlen urainak vidé-

kén kellene átmenni olyan tájon, amely olyan, mintha egy rossz fiú összegyűjtött kavicsait lecsapta volna a szérűn, de a szérű akkora, mint két Magyarország s egy-egy kavics mint a Mátra hegye.

Ötödik akadály: keresztényt nem enged át országán a tibeti buddhista zord türelmetlenség.

No most mi lesz? Itt áll vágyai kapujában. Hatszor annyi utat ügetett be idáig, mint amennyi még hátra lenne a jugar-ugor-ujgur déljábig a tatár-mongol síkságon s most meg kell állni.

Megállni? Soha!

Gyerünk vissza Lahorba s ott új utat, új módot kell kieszelni a régi terv végbevitelére.

Leh volt a legészakibb és legkeletibb pont, amit útján eddig elért. Mindig keletnek tört eddig s fel-fel-vágott északnak.

Itt most megtorpant s kezdett visszafelé menni *nyugatnak* és *délnek* majd. De a délnek Lahor felé fordulásra nem került a sor, mert nyugatnak bandukolása közben Kasmir mese-ország szép határán találkozott egy angol úrral, akinek így írják a nevét: Moorcroft s valahogy így ejtik: Múrkraft.

Ez az ember is egy nagy cél érdekében utazgatott és tevékenykedett errefelé. Célja: az angol hatalom terjesztése, Anglia területi hódítása volt.

Csoma és Moorcroft találkozása érdekes volt. Csoma ázsiai szegény jelenség; poros, szutykos, elcsigázott. Moorcroft utazó angol úr: jó ruhák, sátorkényelem, pénz a ládában. De az ilyen ember sem vághat ám csak úgy vaktában neki Ázsiának. Meg is kell azt előbb tanulni. Moorcroft is beszélte a vidék nem egy nyelvét, kivéve a tibetit, amelyhez nem igen lehetett hozzáférni. Nyelvtana, szótára nem volt. Bemenni Tibetbe s ott megtanulni magának Moorcroftnak nem is volt érkezése rá, ha módja lett is volna.

S most beállított sátrába ez a rongyos ázsiai, aki

először is annyit tud Ázsiáról, amennyit csak könyvek-
ből s az életből fölszedhetett Göttingától Lehigh s elég jól
társalog, mindenesetre jól ért angolul. És csodálatos tudo-
mányos cél vezet, az ő magyar haza megkeresése.
Annyi nyelvet megtanult már s most úgy látja, a tibeti sok
tekintetben hasznos lenne neki, tibeti nyelven könyvek
vannak Ázsia multjáról, amelyben a magyarok ősei biz-
tosan nagy szerepet játszottak, ha nem is ezen a néven.

Moorcroft célja: politikai és angol.

Csoma célja: tudományos és magyar.

S ez a két cél egy ponton találkozik, mindegyiknek
szüksége lenne a tibeti nyelvre.

Csoma, a magyar tudni akarja, tudnak-e s mit tud-
nak a tibeti könyvek az ősmagyarokról. Moorcroft, az
angol tudni akarja, hogy Indiában ki a legközelebbi szom-
szédja az angol uralomnak, miért zárt ország Tibet, mi
titkot rejt, ellenség vagy szövetséges lesz-e belőle, határ-e
az angol terjeszkedésnek vagy átjáróvá lehet tán tenni.

Moorcroft is azt mondta, amit Csoma, meg kell
ismerkedni Tibettel. Az angolnak magának csak egy
biblia-nagyságú termétes könyve volt, az *egyetlen könyv*
Tibetről, a címe Tibeti ábécé, de latinul: Alphabetum
Tibetanum.

Ezt odaadta Csomának, forgassa.

De ez már megint Lehighben történt, ahova augusztus
végén ment vissza az angollal. Előkerült egy másik ilyen
angol úr is valahol a hegyekben tett valamilyen politikai
útjáról, ez hozta a tibeti ábécét magával.

Moorcroft és Csoma tehát megegyeztek egymás-
sal. Csoma meg fog tanulni tibetiül (ő úgy mondta: tibe-
tül), megírja a tibeti nyelvtant, készít egy tibeti szótárt
persze angol nyelvi magyarázatokkal s ezért Moorcroft
őt pénzben segíti. Ki-ki aztán arra használja fel tibeti
tudását, amire akarja. Csoma nem törődik az angol poli-
tikai céljaival. Az angol meg csak annyiban törődik
Csoma tudományos céljaival, hogy az Ázsiai Társaság,

egy tudományos testület, amely Kalkuttában székel, könyvekkel és tudományos segítséssel fog Csoma kezére járni.

Körösi Csoma Sándor székely-magyar tanár úr tehát végeredményben a brit-indiai tudományosságnak tesz szívességet, amelyet az azzal viszonz, hogy segíti Csomát magyar tudományos céljának elérésében.

A szerény vagy gögös székely nem fújta fel azt a pedig óriási nagy dolgot, hogy ő a *magyar*, fogja megszerkeszteni az európaiak számára az *első tibeti nyelvtant* és az *első tibeti szótárt* mégpedig *angolul*.

Egy új világot tár fel, szinte ingyen, azaz garasért, mindenesetre pedig csak úgy *mellékesen*.

Csoma már Lehben elkezdett a perzsa nyelv segítségével egy helybelitől tibetiül tanulni s álmélkodva vette tudomásul, hogy a tibeti nyelvnek *óriási irodalma* van. Nem is gondolná az ember ezekről a sohasem mosdó piszkos darócruhás nyomorúságos alakokról. Minden nagyobb buddhista kolostorban megvannak ezek a könyvek, mégpedig kínai módra *nyomtatva*. Amit tibeti tanítójától hallott, az megerősítette Csomát abban, hogy aki Ázsiában tájékozódni akar, annak meg kell tanulni tibetiül s ismernie kell, mi van ezekben a kolostori könyvekben.

Moorcroft érdeklődéssel szemlélte, hogy a furcsa magyart megkapta az első betekintés a tibeti világba s ő maga mindent elkövetett, hogy Csoma kíváncsiságát fokozza.

Ez már megint Kasmirban történt, ahova télire vonult a két angol és a magyar. Csoma itt egyességet kötött az angol tudományossággal, hogy ő neki ül a tibeti könyvek tanulmányozásának, amire Moorcroft pénzt bocsát rendelkezésére. Csoma már akkor tudta, hogy a kapott pénz legnagyobb részét könyvek és kéziratok vásárlására, tibeti tanítója fizetésére fogja fordítani s a maga személyére *semmit vagy alig* fog költeni. Így is történt.

Valami öt hónapig tartott Csoma együttléte a két angollal. Az eredmény az lett, hogy 1823. május 2.-án illő ajándékokkal és ajánlólevelekkel ellátva elindult újra Leh felé, ahova nemcsak úgy bekukkant világijáró idegen molla módjára, hanem egyenesen a nagyhatalmú urakhoz — egyébként éppen olyan szutykos darócruhas alakok, mint a köznép — fordul, akik majd céljához segítik: bejutni egy lámakolostorba, hosszabb időre, tanulni.

A Lehbeli kiskirály és a vele összeköttetésben álló angolok tekintélye lehetővé is tette számára ezt a lehetlenséget.

A buddhista papok féltékenyen örködtek szellemi és anyagi kincseiken, buddhizmusukon, zárt világukon, gyűlöltek minden idegent, akitől nem kellett félniök, és távortartották. S ime, Leh kiskirályának ajánlására Zanszkár-országban Zangla főfalu kolostora megnyitotta kapuit Szikander, Fszkander vagy Szkander bég előtt.

Június elsején ért Lehbe, jelentkezett a condrás kondás formájú „főminiszter“-nél s ugyanennek a hónapnak huszonhatodik napján már bevonult a kolostornak egy kis cellájába, jobban mondva odujába, amely nagyon emlékeztethette belülről a legszegényebb erdélyi móc kunyhójára.

Egy teljes esztendő és négy hónapot töltött itt tanulásban Csoma.

Előkelő összeköttetései itt egy külön tanítót szereztek számára. Persze, meg is kellett fizetni. Egy tudós buddhista szerzetest: *Szangje Puntszog* lámát. Akit ime bemutatunk.

Borotvált fejű és arcú, vörös taláros és általvetős, síma szavú, alázatos és mégis paposan méltóságos mozdulatú, sosem mosolygó és *sosem mosdó*, nagytudományú köpcös férfiú, országának maga is egyik előkelősége, csillagász, orvos, követ és királyi titkár.

Ez a csudapiszkos és csudanagy tibeti előkelőség

rendes havi fizetésért vállalkozott rá, hogy Csomát megtanítsa a tibeti nyelvre és irodalomra.

Annak a mesés kőrengetegnek egy magas hegyére, a hegy meredek oldalának barlangjaiba rakott kőfészekbe — ilyenek arra a láma-kolostorok — felment Csomával. Bezárkóztak egy oduba s ahogy a magyar mondja, pitymallattól vakulásig tanultak. Eleinte tán nehezen ment a tibetiül társalgás, de Csoma eddig kéthárom hónap alatt akármilyen nyelv társalgási módját megtanulta. A tibetibe is hamar belejöhett.

Ekkor aztán csodálhatták egymást, hogy ki-kennyit tud a saját tudományából, és egymás világát, amely annyira különbözik a másiktól.

Csoma, amikor ígéretet tett a tibeti nyelv megtanulására, nem tudhatta, hogy ez az ígéret milyen messze viszi s milyen roppant tudomány-kazal tornyosul eléje, amelyet ő egészen szét akart szórni, hogy azt az egy szalmaszálat, az őshaza nyomát megtalálja. No, mindegy! Vállalta, hát csinálja, ha bele is gebbed!

Csoma olvasta a tibeti kolostor könyveit csak úgy találomra, jegyezte belőle a szavakat, tudnivalókat, egyre több lett a jegyzet, a láma magyarázott, kezdett az egész olyan lenni, mint a kásahegy, akármennyit evett ki belőle, a hegy még hegy maradt.

A lámát is elragadta a tanítás s azt akarta megtanítani, amit ő tud, a vallását. Jó, jó, a tibeti szavakat, nyelvtant, hogyne, de rajtuk keresztül a buddhizmus tanításait is.

No, képzeljük csak el, egy jóeszű pogány eszkimó Ázsiából eljön Egerbe, hogy megtanuljon magyarul. Egy katolikus papi ember vállalja a tanítást. Az eszkimó előbb megtanulja a mindennapi magyar beszédet, akkor olvasni kezdik mondjuk a *Toldit*, az eszkimó érdeklődik a magyar történelem iránt, a pap beszél neki Álmósról, Nagy Lajosról, Mátyásról, Rákócziról, Kossuth Lajosról, aztán imakönyvet olvasnak, a pap beszél az eszkimónak a ke-

reszténységről, Jézusról, a szentekről, a bibliáról, az eszkimó nyakig benne van a kereszténység szertartásaiban, a magyar világ jelenében és múltjában s amikor már pattanásig telt ezzel a feje, jön a földrajz és megtanulja, hogy milyen más a svéd meg a francia élet, mint a magyar s milyen kis pont Európában Eger s hogy egész életét ha rááldozza, akkor sem tanulhatja meg apróra egész Európa minden nyelvét, minden történelmét, minden szokását.

Hát így volt Csoma Zanglában.

Zangla milyen kis pont a tibeti világban. Nem is az igazi Nagy-Tibetben van, ahova nem is lehet bejutni. Annak a fővárosa Lhassza. Ott van a tibeti buddhizmus főkönyvtára. Itt is van két alapvető buddhista mű, az egyik a *Kah-gjur*, a másik a *Sztan-gjur*. Az első 88 kötetből áll; egy-egy kötet háromszáz levélből, amelyek nincsenek összefűzve, csak egymásra rakva. Minden levél két láb hosszú és 8 hüvelyk széles. 7 sor van minden oldalon balról jobbra nyomtatva.

A Sztan-gjur 224 kötetből, összesen 76.409 levélből áll.

De ez a két mű csak afféle összefoglalása, kézi lexikona a buddhista tudnivalóknak. Van még sok egyéb mű is.

És föltárult Csoma előtt egy idegen s igen érdekes világ.

1. A tibeti nyelv maga, amiről látta, hogy egyik általa ismert nyelvnek sem rokona, de amelyről rögtön látta, hogy a buddhista Keleten olyan nyelv, mint a katolikusoknak Európában a latin.

2. A tibeti ország. A szikla pokol. Küzdelmes élete. Nyomorúsága, amely olyan, hogy a lakosság egy ötöde kolostorba vonul. Papi ország. Babonás és magas erkölcsű. Durva és finom gondolatokat forgató. Roppant nagy irodalmú, de ez az irodalom nem az övé. Fz a sok

könyv mind fordítás, szanszkritból s Indiáról szól job-
bára, Buddha hazájáról.

3. A buddhizmus, ez a Krisztus születése *előtt* pár
száz évvel keletkezett s igen elterjedt keleti vallás tele
van megkapó szertartásokkal, — itt Tibetben szörnyű
babonákkal, — homályos és gyönyörű legendákkal,
amelyekből mind India fűszeres levegője árad erre a
kopár tibeti felföldre.

4. Ázsia belső élete. A buddhizmus rejtelmes terje-
dése során turkok, mongolok, tibetiek, kínaiak, hindusz-
tániak békés és háborús érintkezése.

5. S itt-ott felbukkan a *yugur* szó. A jugarok, aki-
ket Csoma a magyarok őseinek tartott!

Képzeljük el úgy, hogy valaki követ tör, mert ara-
nyat keres bennük. Itt-ott megcsillan egy szemke, de
megfogni is kevés. Hanem a feltört kő mind egyik érde-
kesebb és ritkább a másiknál. Meg kell mindegyiket
figyelmesen nézni, sőt vizsgálni, olyikat meg el is tenni.

No, Csoma így járt ezzel a kolostorbéli tanulással.
A zanglai kolostori élet úgy emlékeztetett a keresztény-
ségre, ahogy álomban látott tájék az igazán bejárt vi-
dékre. De csend, tanulás, áhitat itt is volt. S még hozzá
ázsiai rejtelmesség is borult fölébe.

Csoma csak nyelvkutatásra készült s munkája
most kiszélesült. A híres tibeti „titkos“ könyvek, ame-
lyeket *ő előtte európai ember még nem olvasott*, elkap-
ják a figyelmét s ő, aki elsőnek olvassa ezeket a műve-
ket, úgy halad bennük, olyan óvatosan és figyelve min-
dent, mint ahogy Stanley járhatott azokon az afrikai vi-
dékeken, ahol ő előtte nem járt még európai.

Mily érdekes mindez. A furcsa időszámítás, amely
1026-tól kezdődik s 60 esztendő egy időszaknak vesz.
Hatvanad a század helyett. Mindig a távoli puha és dús
India és a hindu királyfiból lett isten Buddha emléke
ezeken a sivár vidékeken. Egy sor eredeti alig akad.
Szanszkrit szavak bujkálnak a tibeti szövegben, ahol a

helyesírás úgy eltér a kiejtéstől, akár az angol nyelvben. Így írom: Sangs-RGyas Phun-tsogs s így ejtem: Szangje Puntszog. Az írásokban itt orvosi rendelések, amott udvariassági szabályok, hogy se végük, se hoszszuk, de meg lehet belőlük ismerni az itteni életet. De ha nem is, vétek és árulás lenne csak egy sort is átugrani, *hátha az rejti a bűvös szót*, az útmutatást az őshaza felé.

S ez a szutykos láma mennyire a *szellem* embere. A lélek, a tudás minden. A test elhanyagolható, és megvetendő. Mintha őskeresztény szerzetest hallana vagy látna az ember; hisz Szent Margit is a Nyulak-szigetén önsanyargatásból vállalta a testi tisztátalanságot és a legalacsonyabbrendű munkát.

Csoma kezd valami tiszteletet érezni a szutykos láma lelki élete iránt.

S maga is hogy él?

Ahogy a láma. Szennyben, önsanyargatásban és lelki felmagasztosultságban.

Naphosszat báránybőr ködmönében gubbaszt a fűtetlen kuckóban, ahonnan a farkasordító, 30–40 fokos hidegbe ki sem merészkedik, ott eszik, ahol tanul s ott is dől el aludni.

Tanul, tanul tibetiül, aminek megbízója fogja majd hasznát venni s tanulja a tibeti világot a maga hasznára, hátha elébe bukkan valahol az az útmutatás, az a szó, amely megnyitja előtte az ösvényt az őshaza felé vagy legalább is a csapást a felé az ösvény felé, amely majd beletorkollik abba a dülőútba, amelyen tovább haladva kijut talán arra az országútra, amely végül mégis csak céljához vezet.

Szkander bég tanul, tanul s egyszerre azt vesz észre, *Tibetországnak első európai szaktudósává lett*, de erről egyelőre egyedül csak ő tud. Ismeri a nyelvet, rengeteg szót gyűjtött össze, magában kezdi már a tibeti nyelv nyelvtanát is összeállítani, tudja már a gazdag

tibeti irodalom főirányait, átböngészte főműveit, megállapította indiai, szanszkrit nyelvű eredetüket, megismerkedett a tibeti étellel, szokásokkal, az általános szu-tyok alatt rejtőző osztálykülönbségekkel — de a magyar őshazának nyomát sem találja.

Robinson is úgy volt vele, hogy matrónak nevelődött, aki ismeri s közhaszonra fordítja a hajózás tudományát s egy szép napon hajótörést szenvedett s magától kellett rájönni a tűz gerjesztés, vadászat, bőrkikészítés, fegyverkészítés, táplálékszerzés és megfőzés művészetére, míg azzá lett, aminek mi ismerjük.

Csoma Sándor nagyenyedi tanár úr is elhallagott erre a rettentő messze vidékre tízezer kilométerekre, hogy *valamit* megtudjon a magyarokról s az lett a vége, hogy *mindent* megtudott a tibetiekről.

Az biztos, hogy vasegészsége volt, ha a zanglai kolostori életet kibírta, fűtés, ágy, rendes étel nélkül. Mert mit evett. Ő maga írja, hogy Ladák népe szárított árpa lisztjéből készült sűrű puliszkát eszik jobbadán s hozzá teát, amelyet azonban különös módon készít köpülőben vajjal és sóval. Ez szóval afféle teás vaj-leves lehetett. Meleg volt, zsiros és nem volt még a rágásával sem sok babra, a tea meg benne frissítette az észet, az ember egész természetét.

A puliszkaféléket kukoricalisztból ismerte Csoma már hazulról, biztosan sokat ette odahaza Körösön, meg az enyedi kollégyiomban mint diák-szolga. A tápláló és gyors vaj-tea-levest meg igen megszerette. Később is ez volt mindenütt a főtápláléka. Hogy élt-e hússal, kenyérrel, savanyú tejjel és fűszerrel, mint a többi tibeti, nem tudjuk, de valószínű, ha nem is daskalkodott az effélékben.

A betegségtől se félt, de nem is igen támadta meg semmi nyavalya, ami nagy szó az embernél, hát még a messze idegenbe szakadtnál, aki nem az alatt az ég alatt született, hát nehezen is szokik hozzá szárazságához

vagy nedvességéhez, forróságához vagy hidegségéhez s könnyen rácsaphat bármi betegség. Csomáról följegyezték, hogy nem cipelt magával s nem is használt hosszú vándoréletében egyéb orvosságot, mint a közönséges hasajtót s valami tatár hánytatót.

No hát, így lett a székel-y-magyar tanár úrból tiszteletbeli tibeti szerzetes. Hátán tibeti gúnya, gyomrában tibeti eledel, szeme előtt tibeti betűk, a fejében tibeti buddhista szent világ, körülötte vörös lámák szikla kaptárszerű kolostora, túl a kétarasnyi ablakon a barna-lilás kopár tibeti hegyek.

A Bod!

Mert a tibeti világot, az egész tibetiséget ez a szó jelenti: Bod. Tibetország, az: *Bodpal*. A tibeti férfi: *bodpa*, a tibeti nő: *bodmo*, a tibeti buddhizmusnak, más néven lámaizmusnak és tanításának a neve: *bodcsosz*. Biz ez furcsa. S még milyen véletlen vagy nem is véletlen egyezés, hogy Erdély s a reformátusság s az egész magyarság egyik nagy tudósát éppen így hívják: Bod. Bod Péter!

Ahol ő ül és dolgozik, a kolostor: *gompa*, a szerzetes, aki benne lakik, az: *gelong* s megilleti a „tisztelteméltó“ cím, azaz: *láma*, a kolostor perjele, az *kusóg* s kint a tájon buddhista szent tornyocskák, a *csorten*-ek, fogadalmi kápolna-emlékműfélék, hosszan húzódó ima fal — *mani ringmo* — jó egynehány, ami úgy keletkezik, hogy aki tibeti arra jár, letesz egy követ, amire a lámaizmus miatyánkja van rávésve: *Om mani padmé hum!* Letette a követ, annyi, mintha egyet imádkozott volna. Ezt a mondatot sokszor ráírják egy papír vagy selyemszalagra, kis tokba teszik s forgatják, mint a pörgettyűt, de ráírják fahengerre is, amit a víz fölé fektetnek malomlapáttal, a víz hajtja, a henger forog s az annyi, mintha a tulajdonosa imádkoznék.

Om mani padmé hum azt jelenti: Ó, te, ékszer vagy drágakő a lótuszban, ámen. Csodálatos rejtett indiai mon-

dás, nem is érti a tibeti, ha mondja is, no, de van magyar is, aki nem tudja, mi az a Kyrie eleison s mégis hittel imádkozza. Ezt a tibeti főimát így magyarázzák: a lótusz az a teremtés, a mindenség, az ékszer pedig az isten, vagyis: *Az Isten ragyog a világban, ámen.*

S milyen furcsa vallásalapító volt ez a Buddha. Őt leginkább az ember erkölcsi megtisztítása érdekelte, a tökéletesedés az ujjászületések során s azt tanította, hogy a szenvedést a szenvedély okozza, aki hát felemelkedik a hideg, mozdulatlan bölcsességbe, az nem fog szenvedni s eléri egyéni létének kihunyását, a világmindenségbe beolvadást, a nirvánát.

Ez szép, kétségtelen. De megmaradt e körül India ős vallásának rengeteg sok fő-, al-, mellék- és pótistensége.

Mikor a buddhizmus Tibetben elterjedt vagy jónéhány felekezet formájában, magával hozta az egész népgyűlés indiai istenséget, akik csatlakoztak *Bodpal* otthonos képzeletbeli szörnyetegeihez, ördögeihez, démonaihoz, gonosz manóihoz és rossz tündéreihez.

Az egészet aztán körülöntötték a fura babonák és bonyolult szertartások, ima-darálások mártásával.

S így keletkezett a *bodcsosz*, amiben volt erkölcsi magas tanítás, ó-történelem, költészet, gyönyörű legendák, tanulságos mondák, szín és káprázat, végnélküli unalom és homályosság, India, Khína, Tibet ősi meséi és történelmi nyomai, szép népszokások, buta babonák, tudomány és kuruzslás, orvoslás és csillagászat, boszorkányhit és emelkedett okoskodás, aprólékos szertartás-tan, rajongás és sötét konokság, megnyugvás és rettegés, riasztó szürkesség s vidító tarkaság s a jó ég tudja, mi minden még, de az biztos, hogy *új és izgató szellemi ország* az egész.

Magamagában is érdekes, de mi minden lehet még mögötte elrejtve! Talán annak a nagy kérdésnek is a megfejtése, amely Csomát az európai *Dákiából*, azaz

Erdélyből ebbe a Nagy-Tibetbe tartozó, de tőle mégis különálló, mondjuk már, tibeti Erdélybe, *Ladák*-ba hozta.

Hja, de nem szabad így képzelődni, mert a lidérc-fény a tudományban is ingoványba viheti az embert.

No, szóval, több mint egy esztendei tanulás után ezeket az eredményeket érte el szóból és könyvekből tanulás útján a zanglai lámák „európai tanítványa“, a *csilengi dásza*, Körösi Csoma Sándor, azaz Molla Szkan-der bég.

1. Megtanulta Tibetet.
2. A tibeti nyelvet és irodalmat és nyelvtant.
3. Összeszedett és rendszerbe állított 40.000 tibeti szót angol jelentésével.
4. Támadtak bizonyos sejtései a buddhizmus és a szanszkrit nyelv elterjedéséről a Keleten s tán Európában.
5. Bizonyos nyomokat is talált az őshaza kérdésében.

Nézzük meg csak ezeket közelebbről. A *sejtéseiről* később sem sokat beszélt, de biztos, hogy kezdte azt hinni, a szanszkritnak és a buddhizmusnak a régi magyarság sorsával valami összefüggése van.

A tudomány azóta bebizonyította, hogy Csoma erre felé téves úton járt. Se baj! Hát mi se firtassuk, mert állítás és cáfolat messzire vezetne, kívül ennek a kis életrajznak határain.

40.000 tibeti szó összeszedése óriási valami. Mert az egyszerű falusi ember egész életében nem használ 300—500 szónál többet; a művelt ember *társalgási* szókincse nem több, mint 3000—4000 szó; a héber ó-szöveg-ségben 5642 szó van; Shakespeare a nagy angol drámaíró, aki híres változatos nyelvéről, 15.000 szóval él; a művelt embernek munkálkodása közben s az életben általában nem kell 15.000-nél több szó; egy nagy magyar-német szótárban 72.000 szó van; a Czuczor-Fogarasi nagy magyar szótárban 100.000 szó. Ebből megítélhetjük, hogy az a *magyar* ember, aki a *tibeti* nyelvből 40.000

szót szedett össze s értelmezett, magyarázott az angol nyelv segítségével, óriási munkát végzett. De azt is látjuk ebből, hogy milyen gazdag a tibeti nyelv.

Ami a magyar nyomokat illeti, hát az bizony édeskévés, pár aranyzemecske egész kőhegyóriások szétmorzsolása után.

Csoma olvasott egy történelmi műről, amely Dsingiszkhánról szól, de nem tudta megszerezni, pedig ez a nagy tatár úgy látszik valami rokonságban volt azokkal a középázsiai turkokkal, akik közt Csoma a jugarokat (valószínűen az ősmagyarokat) kereste. Hátha Lhasszában, a Nagy-Tibet rejtelmes fővárosának könyvtáraiban megtalálja. El kellene hát jutni Lhasszába!

Aztán ezt írja maga Csoma:

„A tibeti könyvek a *jugarok* nevét *yugurnak* írják s hazájuk neve olykor *Yugera*. Mostanig a jugarokról más érdekeset nem tudhattam meg, csak azt, hogy a Sztan-gjur gyűjtemény lajstroma említ egy rövid értekezést, amely a *jugarok nyelvéből van lefordítva* s röviden elbeszéli egy Buddha-szobor vándorlását a *jugarok országán keresztül*. Ezt az értekezést most Lhasszában őrzik, ahova Szrong-Tszan-Gampo király Kong-Cso nevű felesége hozta Kínából.“

El kell tehát már ezért is menni Lhasszába, mert ez az értekezés talán leírja, *hol van a jugarok országa*, — a magyar őshaza! — s ha jugar nyelvből fordították, lesz tán benne pár *jugar* szó is, amiként a szanszkritből fordított tibeti szent könyvekben is találhatik elég szanszkrit szó.

Ha már most az ott megtalálni vélt jugar szavak azonosak magyar szavakkal, vagy hasonlítanak hozzájuk, s meg tudja állapítani Yugera fekvését és határait, már csak oda kell gyalogolni s a *feladatot, amelynek életét szentelte, már meg is oldotta!*

Több neki Zanszkárban nem is kell. Akár el is mehet innen, különösen, mert Moorcrofttól kapott pénze is

fogyatékán van s nyoma sincs annak az angol tudományos segítségnek, amelyet Moorcroft neki megígért a Kalkuttában székelő Ázsiai Társaság részéről. Idáig se hírt, se biztatást, se levelet, se könyvet nem kapott Kalkuttából, pedig tanulmányai folytatásához mulhatatlanul szüksége lett volna bizonyos nagyfontosságú tudományos könyvekre, talán angol szótárakra is, amelyek megérkeztét Kalkuttából folyton, de hiába várta. Zsebében hát a még másfélév előtt Moorcrofttól kapott ajánló levéllel, poggyászában tibeti nyomtatott és kézíratos tudományos kincsekkel, tibeti nyelvtanának vázlatával, 40.000 szavas tibeti szótárával, fejében a tibeti világ és buddhizmus gazdag ismeretével búcsút vesz alázatosan méltóságos és szutykos, zsíros tanító mesterétől, a tiszteletreméltó Szangje Puntszogtól és 1842. október 22.-én elindul, menekülve a zanszkári tél elől, ahol június végén még friss hó szokott esni s szeptember elején már le hull az új tél hava.

Útjának célja: *Szabathu*. Brit-Indiának innen felől első határállomása, amelynek parancsnokához, Kennedy angol századoshoz szólt az ajánló levele.

Hát itt aztán mindenféle zavar keletkezett. Csoma a telet Kulu tartomány enyhébb éghajlata alatt akarta tölteni Szultanpurban a lámával, aki megígérte neki, hogy utána jön, de nem jött, sem ide, sem később Szabathuba. A tél beálltával aztán már nem is jöhetett, mert a Himalaja havasi szorosai akkor járhatatlanok.

Mjént hát a vándor, aki nem tudta még, hogy Szabathuban milyen megpróbáltatások várják, biztosan tibeti ruhájában, Zanglából le délnek különös nevű, ismerősen hangzó s mégis idegen nevű helyek mellett, mint *Burdun Gompa*, *Csár*, *Tetha*, *Kargja*, *Darcsa*... Tethát jobban meg is jegyezhetette magának, mert az volt Szangje Puntszog szülőföldje, rokonságának telephelye s amint Csár faluban megpihent, arra is ráeszmélhetett, hogy nem messze oda *Phuktal* s neves kolostora, amivel szemközt *Jugar* falu fekszik.

Megdobbanhatott a magyar őshaza vándorának a szíve. Jugar! *Háttha ez az, amit keres hosszú évek óta.* De nem szólt semmit, csak elhatározta magában, hogy ide még visszatér körülnézni, kutatni. Milyen szerencse, hogy a szutykos lámának Tethában van a gyökere, ide talán könnyebb lesz lekötni, mint Szultanpurba, ahova megígért lemenetelét ügyesen eltaktikázta. Miért? Ez is nagy kérdés, ami izgathatta Csomát.

Ment hát a vándor, de most nem a bizonytalanba és keresni, hanem eredményekkel megrakodva és beszámolni. Talán az Ázsiai Társaság is Szabathuba küldte a kért könyveket s most a művelt Európa ez előretolt őrhelyén elismerés, hála, tisztelet, könyvek és hódolat várják azt az európai, aki *elsőnek* tanulta meg teljesen a tibeti nyelvet, aki *elsőnek* állít éppen most össze egy tibeti-angol szótárt, aki *elsőnek* derítette ki a tibeti irodalom mibenlétét, aki mindent összevéve *Tibet szellemi felfedezője*; a tibeti nyelv és lélek Kolumbusz Kristófia.

November végén, 26.-án érkezett meg Szabathuba amúgy tibetiesen, gyalog, darócban s maga is szutykosan s az európai műveltség előretolt őrhelyén — Piripócsot talált, egy kis angol Piripócsot, délutáni traccs-teákkal, esti táncmulatságokkal, sportolással, udvarlásokkal, megszólással, összevihogásokkal, megvetéssel minden iránt, ami nem angol, minden benszülött nyelv és szokás fölé uralkodóul emelkedő dölyfével az angol szokásoknak és nyelvnek.

Ha Moorcroft el is járt Csoma dolgában, ha az Ázsiai Társaságnak gondja is volt a magyar tudósra, mindenhol inkább tudomást szerezhettek róla, mint ezen a messze Indiákra kihajított kicsinyes angol kisvárosban, ahova egyszer csak beállított egy mocskos tibeti, aki *angolul* választékosan közölte, hogy ő *székely-magyar*, *siculo-hungarian* (ez a szó nincs is bent az angol szótárban) s elvégezte a feladatot, amelyre nézve Moorcroft úrral megegyezett és...

És? Semmi és. Szabathuban senki semmiről nem tud és Miszter Kszomadkorosz (Csoma de Körös) legyen szíves megtisztálkodni és európai ruhát öltetni előbb! Aztán majd meglátjuk.

Meg is látták, akik meg akarták haligatni a rongyaiban is büszke idegent. Aki megértette, hogy mit vitt végbe az idegen a magyar, az angol és tibeti tudomány érdekében s milyen hősi önfeláldozással, az nagy tisztelettel nézett a furcsa emberre, a piripócsi szélkelepek és széltolók meg, úgy azonban, hogy észre ne vegye, majmot csináltak belőle, beszéltették s a háta mögött kinevették. De a maguk szempontjából azoknak is igazuk volt: nekik igazán semmi közük se volt se Tibethez, se Csoma tudományához, se olyan magasabb angol megbízottak útjaihoz-módjaihoz, mint Moorcroft.

Tessék csak elképzelni egy kis magyar várost, ahova beállít egy idegen eszkimó szőrökben-bőrökben s azt mondja, hogy megtanult egy szerecsen nyelvet, a kikaja vagy a szuahéli nyelvet s elkészítette a szótárát a szavak magyar jelentéseivel. A jegyzőnek vagy a szolgabírónak ott ugyan más a gondja, mint az, hogy egy eszkimó szerecsen nyelvtudásával törődjék, még ha tudja is, hogy mi fán terem a szuahéli néger vagy a bőr-ruhás eszkimó.

De meg katonai véghely is volt ez a Szabathu, parancsnoka csak katonai és hivatalos dolgokat tudott, csak velük törődött, még szép volt tőle, hogy a legközelebbi felettesének jelentést küldött a csodabogárról. Legközelebbi? Hej, hány mérföldre volt az tőle. S ismét milyen roppant messzeségben volt onnan Kalkutta, ahol végeredményben a főkormányzó fog dönteni.

Első utasítás, amit Kennedy százados kapott, az volt, fogja mindenesetre ott az idegent. Aztán, mivel akkor arra nem volt, nem is lehetett, se telefon, se távíró, se vasút, se rádió, csak gyalog meg lovasposta és folyami út, az ide-oda való hivatalos levelezései elmúlt a fél

tél, míg végre Csoma megkapta a legiőbb felszólítást, tegyen jelentést.

1825. január 28.-án írta meg Csoma jelentését, amelyben hidegen és büszkén elmondja eddigi útját és cselekedeteit. Ugyszólván, innen tudjuk, amit elindulásáról, vándorlásáról, tibeti tanulmányairól tudunk.

A terjedelmes irat járja a futárok tarsolyában a rettentő nagy utat, a válasz visszafelé ugyanígy utazik, a tél elmúlik, a tavaszban is jól bent vagyunk már, mikor végre május elejére minden illetékes Szabathuban, Ambalában, Delhiben és Kalkuttában tudja már, hogy miféle szerzet az idegen s miben jár.

No, most fordít egyet a dolgon az indiai angol hivatalos világ: ha minden úgy igaz, ahogy Csoma mondja, folytassa munkáját, míg egészen el nem készül a tibeti-angol szótár és nyelvtan, mert ha a szabathui Piripócon nem is tudták, hogy ez mit jelent, Kalkuttában annál inkább átlátták a vállalkozás nagy jelentőségét s most az Ázsiai Társaság is megmozdult Kszomadkorosz úr érdekében, aki május 5.-én még egy nagy, most már tudományos jelentést, egész értékezést írt a buddhizmusról, vele kapcsolatos elgondolásairól, őstörténeti sejtéseiről, ázsiai történelmi kérdésekről, magyar és általános európai tudományos szándékairól.

Közben azonban szenvedett lelkében, elismerés helyett gyanú fogadta, hála helyett faggatódzás fordult feléje, a várt hódolat helyett neki kellett magyarázkodni s a végén sem látta sehol sem, hogy teljes mértékben felismerték a jelentőségét annak, amit tett. A világ nemcsak léha, hálátlan, hanem ostoba is. Szenvedett Csoma, mert magas lelki életből kicsinyes mindennapokba zuhant, emelkedett erkölcsi fellegekből a hétköznapiak marakodásába és vihogásába pottyant. Eh, majomtáncoltatás volt ez az egész! Mint mikor egy tudatlan, nyers fickó mutogatja az őserdők okos majmát, aki többet tud a fickónál. Csak nem beszél a fickó nyelvén. Csoma is,

hiába tudott angolul, a kicsinyesség, a hétköznapi szabathu-piripócsi nyelvét ő bizony nem beszélte, nem is értette.

Meg volt bántva és joggal!

Az angol hatóságok óvatosak voltak s ők is joggal. Tán feledékenyek is! India birtokba vételének ezer gondja között kis pont volt Moorcroft egvessége Csomával.

Hát jó, gondolhatta Csoma, ezt is lenyeli, a félreismerést, megaláztatást. De, Istenem, megint mennyi drága idő vész kárba. S izgathatta az a Jugar falu is Csár falu mellett! Ilyen „apróságok“, mint az, hogy kié legyen India, annyi mellékes körülményt szültek, hogy azok szinte teljesen eltérítették az eredeti céltől. Pocsékolta az időt és pocsékolta munkaerejét magyarázatásokra, levelezésre, eh!

Bent voltak már a nyárban, amikor június 6-án Csoma végre elhagyhatta újra Szabathut indiai-angol jóváhagyással és kalkuttai pénzbeli segítséggel.

Elgondolom, milyen örömmel rugta le az európai nadrágot, hogy tibeti condrában visszatérjen abba a furcsa szikla-világba, amelyet biztosan meg is szeretett.

A szabathui lelki sebeket majd a zanszkári éles levegő meggyógyítja.

Indulás! Fel a hegyekbe. Tibeti módra, de már tibeti urasan. Szegődtetett egy szolgát, *Padma* volt a neve a jámbor tibetinek, cipekedésre, élelem bevásárlására, főzésre.

Augusztus 12. volt, amikor végre a nehéz úton megérkezett a láma falujába, Tethába, ahol szeptember 26.-áig kellett rostokolnia, míg végre Szangje Puntszog előkerült nagy Tibetben tett hivatalos kószálásáról.

Most aztán van pénze és a lámát fülön fogja. Eddig se dolgozott neki ingyen, de most hivatalos szerződést kötött vele, hogy november 10.-től a rákövetkező év június végéig vele marad s együtt tanul vele e elkíséri még Szabathuba is majd.

Közben azonban történt valami, Szabathuból elindulva nem ment egyenesen Zanszkárba, hanem *kelet* felé benézett Baséhr tartományba, Kanam faluba, a székhelyre. Ez a vidék akkor már angol uralom alatt állt. Itt akart tovább tanulni a *láma nélkül*, új tanítókkal, de se a neki szükséges könyveket, se értelmes tibetit itt nem talált s ezért sietve visszatért a zanszkári útra.

Miért tette Csoma ezt a nagy vargabetűt? Nem közölte valójában soha senkivel. Talán új magyar nyomokat keresett vagy könnyebb utat be Nagy-Tibetbe, vagy tanácsosnak látta angol uralom alatt maradni vagy pedig csak szabadulni akart, ha lehet, a lámától, aki túlságosan belenézett talán Csomába s látta, hogy nem Tibetért rajong, hanem valami, a láma előtt érthetetlen jügar rögeszméért, magyar őshazáért, vagy pedig Csoma látott bele a lámán keresztül Tibet olyan politikai ügyeibe, amelyeket ha véletlenül is elmond az angoloknak, a lhasszai pap- király, a Dalai Láma haragját vonhatja magára Szangje Puntszog s az egész ladáki kiskirályság.

Egy biztos, valami nem illett össze.

A lámával a bosszankodás azzal kezdődött, hogy hat hetet várt rá Tetha faluban s azzal folytatódott, hogy a szutykos bölcs, a biztos szerződéssel a zsebében, mint afféle keleti ember, rögtön elszemtelenedett s kezdte elhanyagolni a „csileng-pa“, európai férfi, tanítványt. Lhassza is résen lehetett a különös „székely-magyar-angol-tibeti“ tudós megfigyelésében. Csoma se látta se tibeti, se magyar hasznát második zanszkári tartózkodásának. Phuktal kolostorából odalátni a Szanszpo folyó másik partjára, Jugar falura. Biztos, hogy átkapaszkodott a lengő, szédülős kötélhídon s megnézte magának a helyet, biztosan kérdezősködött is, faggatta a helybelieket s erre is kutatott, arra is. Szóval nem ült egy helyben, bár azt is megtette, hol a phuktali kolostorban tanult a lámával, hol Tetha faluban.

Nyugtalaníthatta ez a „jugaros“ környék, ahol a

falunévén kívül sehol, se ember emlékezetében, se a földön, se a könyvekben nem talált semmiféle jugar-yugur-magyar nyomot. Ideges is lehetett, a tibeti gyanu, a láma lustasága és a magyar őshaza szempontjából nézve, munkásságának eredménytelensége miatt.

A tibetieknek meg biztosan nem tetszett, hogy a tavaly és tavalyelőtt Zanglában suton ülő most angol-indiai pénzzel a zsebében olyan mozgékony. A keleti mindig bizalmatlan s a tibeti ebben a legkeletibbb észjárású. Meg mért járt Csoma Baséhrban, ahol félművelt hinduk uraskodnak a tibetieken s még hogy ezek a tehénimádók őrzik az ő szent könyveiket? Az is lehet, hogy Csoma, most már többet tudván, azt kívánta tanulni a lámától, amit ő akart s nem, mint eddig, hallgatni a láma érdekes, de zavaros buddhista tudományát s abból kihámozni, amire valójában szüksége volt. S innen származtak izetlenségek közte meg a láma között.

Irigyelhették is a pénzéhes, szemérmetlenül kapzsi láma-papok Szangje Puntzogot külön keresetért s tán elrágalmazták Lhasszában, hogy valami angol titkos megbízott szekerét tolja, nem is székely-magyar az, ilyen tán nincs is a világon, hanem angol kopó. Mit lehet tudni, mi mindent találhat ki a rágalom, ha ártani akar. Az biztos, hogy az a láma, aki nem kapott pénzt, ferde szemmel nézhetett Csomára, a becsületes, egyenes, ártatlan jómagyar, csak tudós férfiúra, aki távol állt minden politikai fifikától, de becsületességében együgyű is lehetett a sok ravasz tibeti és angol róka között.

Hogy a lámák, ha minden így igaz, nem léptek fel Csoma ellen nyíltan vagy titokban, de erélyesen, annak meg az lehet az oka, hogy féltek az angol bulldogg harapásától, amibe könnyen belepusztul a tibeti sakál.

Szóval, no, így vagy úgy, vagy mind ez okok együjtve idézték elő, hogy a nagy tibeti-székely barátság megzapult s az év nagyrészt kárba veszett, 1825

novemberétől 1826 novemberéig, amikor végre Zanszkárt otthagya.

Együtt volt az anyag egy nyelvtan megírására, megvolt a roppant tibeti szógyűjtemény, csak még nem volt minden szó mellé odaírva az angol értelme — és magyar szempontból semmit sem talált a phuktali és tethai kietlen vidéken.

Megtette, amit tehetett, rengeteg kéziratot és könyvet cipeltetett maga után Szabathuba, ahova 1827 januárjában vergődött le.

Mintha összeesküdött volna ellene a világ. Talán akkor sem járt volna rosszabbul, ha lezuhan egy zord sziklacsúcsról a barna hegyek országában.

Leért hát Szabathuba eredmény nélkül, pénze is elfogyott, ideges is volt s most azt kellett éreznie, hogy egy-két emberen kívül a kutya se törődik vele. Azt érezhette szinte, hogy nagy tibeti tudománya és könyvtára rázuhant és maga alá temette.

Megkezdődött a hivatalos irka-firka, angol barátainak kérő, magyarázgató levelezése, amibe beletelt a tél, a tavasz, a nyár egy része s Csomát nemcsak az a veszedelem fenyegette, hogy tibeti munkáját nem tudja folytatni, hanem az is, hogy az őshaza után való kutatását annyi idegen természetű munka, megfeszülés, nélkülözés, bajoskodás után abba kell hagyni, sőt az se volt biztos, nem süllyed-e koldus sorba, nem pusztul-e éhen minden pénz és támogatás híján.

Ugy járt, mint akit elkap egy idegen gép, maga se látja, milyen szíjjak szédületes forgásába keveredett bele, csak azt érzi, tudja, hogy no, most mingyárt összemorzsolódik.

Nem értette az egészet és magában kétségbe volt esve, de nem tört meg, hanem büszkén és rejtett aggodalommal figyelt tehetetlenül, hogyan és mikép fog kikerülni ebből a szörnyű helyzetből.

Csoma nem tudta, de mi már tudjuk, az történt, hogy

míg ő szent magyar céljait kissé félretéve törte magát a tibeti nagy szótár és részletes nyelvtan elkészítésén, az indiai angolok a dolog könnyebb végét fogva meg, valami hittérítő hagyatékában talált anyagot jól-rosszul összetákolva kiadtak hivatalos támogatással *egy tibeti nyelvtant szótárral* Szirampur városában.

Minek akkor ez a Csoma?

De most a szegény felhagyatott magyar tudós támogatására mind a kettő tudtán kívül segítségül jött az európai tudományosság s bebizonyította, hogy a Szirampur szótár tévedésektől hemzsegő fércmunka, amit Indiában Csomán kívül más nem tudott megítélni.

Őt teljes hónap telt el azzal, hogy Csoma úgy lógott a levegőben, mint Mohammed koporsója, se té, se tova.

Persze, emberi meg tudományos barátai Szabathuban és Kalkuttában, ami tőlük tellett, mindent megtettek, hogy benne tartsák a lelket s ő is belekapcsolódott abba a nagy hivatalos levelezésbe, aminek el kellett döntenie, mi történjék hát vele.

Közben Csoma értékének meglátására kinyílt azoknak is a szeme, akik csak a tibeti eredményt hajszolták s Csomában, tisztelettel bár vagy hűvös vállveregetéssel, csak eszközt láttak a maguk ázsiai céljainak könnyebb elérésére.

Szóval, Brit-India ráeszmélt, hogy ez a különös székelly-magyar molla és bég a brit-indiai tudományosság egyik legnagyobb alakja. Nem mondom, nem lehetnek valami nagyon elragadtatva attól a felismeréstől, hogy az egész hatalmas angol világbirodalomnak s ennek a roppant Indiának, *ha valami hiteleset akar tudni Tibetről*, akkor ehhez a messziről jött idegenhez, ehhez a csiklandós büszkeségű kis magyarhoz kell fordulnia, aki mögött nincs főkormányzó, az egész hivatalos indiai gépezet, a gazdag kalkuttai tudományos Ázsiai Társaság, a mindenütt jelenlevő brit katonaság ágyúí s a hivatalok

tinta-tengere és penna-erdeje, mégis többet tud Tíbetről, mint ők, s jól és teljesen tudja azt, amit ők rosszul és csonkán tudnak.

Még azt merném mondani, szép, hogy erre ráeszméltek s fontoskodva és garasoskodva bár, de a veszteség-számlára írták a Szirampuri szótár ügyét és végül engedelmet és pénzt adtak Csoma úrnak, hogy munkája teljes elvégzésére *három esztendőre* Baséhr tartományba menjen tanulni.

Mikor Csoma ezt a határozatot megtudta, nagyot sóhajthatott és sóhajában volt megkönnyebbülés, zord büszkeségű elégtétel, felfohászkodás, hogy megint mennyi rengeteg időt kell idegen célokért feláldoznia s valami kuruc-székely konok elhatározás, hogy a nemjóját a dolgozóknak, hát megmutatom nektek, hogy nem iszom, alig eszem, semmi mást nem csinálok, de most már meglesz a tibeti szótár és nyelvtan, ha belegebbedek is.

Most már ragyoghatnék előttetek, mint a *ti* tudományosságatok egyik csillaga, hát a csillag most felhőbe burkolózik s majd akkor terjeszti szét teljes fényét, amikor ő akarja!

Nyáron, június 14.-én kapta meg Csoma az engedelmet a baséhri útra s amikor az őszön, szeptember közepén elindult Kanamba, ezzel az elhatározással újra *három évet tépett ki az életéből*, mintha a húsából vágott volna ki egy darabot.

1827 őszétől 1830 novemberéig élt megint a zord hegyek között láma életet, de úgy mondhatjuk, magán-láma életet, mert a kolostor területén *külön kis kunyhója* volt, amelybe még kandallót is építtetett, amire nagyon büszke volt.

Leült a földre írózsámolya mellé s a szó szoros értelmében körülbástyázta magát a tibeti irodalom lapos fahasábokhoz hasonló könyveivel és dolgozott és dolgozott minden más iránt vakon, de különösen tisztult szemmel két nagy művén ernyedetlenül.

Igen nagy szegénységben.

Mint Zanglában és Phuktalban, itt is reggeltől nap-
estig dolgozott gyapjúruhájába burkolózva s főtápláléka
a tatár módra készített zsíros tea volt. Itt már gyümölcs
is terem, de Csoma eltöltötte magát az ilyen élvezetekről.
Sértett büszkeségében szinte koplalt. Mikor egyszer
megkínálták szőlőpálinkával, ivott belőle, de aztán soha
többé egy cseppet se, mert nehogy valaki azt mondhas-
sa rá, munka helyett iszik, kapott egy arrajáró derék an-
goltól angol hírlapokat, de hamar visszaadta őket, ne-
hogy azzal vádolják, hogy tibeti tanulás helyett újság-
olvasással szórakozik.

A jámbor és kevésbé jámbor indiai britek sehogy
sem értették ezt a magatartást, de a magyar megérti az
egyszer megsértett magyar büszkeség rátartiságát, mint-
ha csak azt mondta volna Csoma az egész hivatalos
angol Indiának: kegyeskedtél végre felismerni s ala-
mizsnánál alig több pénzt adni, hogy *érted* dolgozzak,
hát én megmutatom neked, hogy a semmiből is megélek
s viszonzásul minden tudományommal megajándékozlak,
én a senki kis székel, egy ember, téged a mérhetetlen
Indiát, katonáid, kereskedőid, tudósaid és tisztviselőid
hatalmas seregét.

Ilyen a székel-magyar úr!

Három évembe kerül, gyötrelmekbe, megfeszített
munkába, telik a koldús bőkezűségéből!

Gyerünk!

Csodálatos, hogy amikor már egészen tibetivé lett
belül, amikor már az angol tudományosság elismert
alakja vált belőle, akkor így felülkerekedett benne a szé-
kel büszke, konok dac.

Három lélek élt ekkor Csomában. Egy tibeti budd-
hista láma bonyolult lelke, az angol tudós hideg lelke s
a székel nemes dölyfös lelke. Azt mondják azonban,
büntetlenül senki sem ültethet magába idegen lelket; az
is igaz, hogy a túlságba feszített munka végül kikezdi az

idegeket; azt is tudjuk, hogy a koplalás, ha a test bírja is, ha még oly módszeres is, ugyancsak megtépázza az idegeket; azt sem kell bizonyítani, hogy az egyforma munka se éppen előmozdítója a lelki derűnek.

Ami mind azt hozta magával, hogy a különös Csoma még különösebb lett.

Lehajtotta a fejét és dolgozott megszakadásig!

De milyen lelki örömei is voltak!

Egy az, hogy eddig a zavaros tibeti világ, a nehéz nyelv s a még nehezebb irodalom volt úr fölötté, most pedig ő kezdett úr lenni az egész Bod és bod-csosz fölött. A másik az, hogy messziről bár és lassan, de közeledett a *vállalt munka* végéhez. A harmadik, hogy a szörnyű nagy tibeti tudományt kezdte beleilleszteni a megfelelő helyre magyarság-kutatásának még szélesebb területén. A negyedik az, hogy most már minden jel és ösvény Tibeten *túl* Mongolország felé mutat, oda kell neki menni Lhasszán keresztül.

Akik akkor Kanamban velle beszéltek, csodálkoztak, hogy a büszkeség, a bizakodás, a kétségbeesés, aggodalom s a vidám közlékenység milyen furcsán változik benne.

Pedig nem csoda! Ha vállalt szegénységére, a közeli tudományos eredményre gondolt, akkor büszkeség töltötte el. Ha a tibeti tudományosságban eddig megtett nagy útját s a még háralévő kisebb utat nézte, bizakodás dagasztotta a szívét. Ha visszagondolt Szabathu piripócsi kicsinyességeire, a hivatalos brit-indiai körök értetlenségére, a mord angol bizalmatlanságokra, ízetlenkedésekre, a kétkedésre az ő tudományos jelentőségében, a nagynehezen adott, de mégis megadott hivatalos segítségre s arra, hogy amit *csak ő* ismer ilyen teljesen, tibeti tudományát fogják-e tudni méltányolni, akkor bizony kellett, hogy a kétségbeesés, elégedetlenség és aggodalom kerekedjék benne fölül. Ha azonban arra gondolt, hogy Mongolország ismeretlen tájai felé a magyar

tudományos reménység új csillagai mutatnak, akkor örülhetett, a legtisztább, a tudományos derű és vidámság tölthette el a lelkét.

De dolgozz, Szkander bég, dolgozz! És Csoma dolgozott fáradhatatlanul. Nem volt ünnepe, szünetje, szabadsága, szórakozása; csak az éjszaka és a fáradtság verte ki kezéből a könyvet és tollat.

Már nem tart soká, csak három év! Háromszor háromszázegynéhány nap. Előbb kél, mint a nap s csak jóval utána nyugszik. Láta vagy nézte a komor fenségtű kopasz tájat? Nem hiszem. Érezte a teste, hogy nélkü-löz? Nem! Figyelte az időt, változásait, múlását? Nem! Lélekké vált teljesen, mint a leghithűbb buddhista bölcs, útban a buddhista szentség, a *bodhisattva*-vá tökéletesedés felé. Hisz maga Buddha volt az, aki megtagadta magától az ételt, kitette magát az idő viszontagságainak, hogy úr lehessen leigázott teste fölött lelki tulajdonságainak gyakorlásában elmélkedései közepett. Csoma is ezt gyakorolta s így hasonlónvá vált Buddhához, kinek neve tibetiül: Sangs-gyas Csomdandász. Ilyeneket olvasott a tibeti szent könyvekben: „Ha eszes vagy, rabszol-gáddá teszed a hatalmast is... Ha a bölcs ember okosan viselkedik, hogy győzhetné le őt az ellenség, ha még oly tömérdék is... Ha halálod a jövő évben leselkedik rád, azért csak gyarapítsd a tudományt... A szent ember szűkölködjék bár, még sem fog gonoszsággal kevert kenyeret enni. Az oroszlán, bármennyire éhes is, a tisztátalan okádékhoz hozzá nem nyúl... Az esztelen ember kibeszéli jelleme vonásait, a bölcs magába zárja: a szalmaszál a víz tetején úszik, a drágakő a fenékre süllyed... A tudomány, elhatározás és ügyesség segítségével szerzett javak nem múlandók; kutya meg macska, ha két lábon járnak is, élő példái a szemtelenségnek... A jó ember, ha a gonoszak szövetségébe lép, meg fog romlani. A Ganga vize kedves ízű, de ha eléri a tengert, sóssá válik...”

Legfőbb béke az, amelyet saját magával kötött az ember!

És egy szép napon Szkander bég kanami kunyhójában megjelent Szangje Puntszog, a láma, aki most már szorgalmasan mindenben kezére járt kitűnő tanítványának. Hívta Csoma vagy magától jött? A pénzszagra bujt elő a tibeti kő-pusztákról? Vagy küldték, hogy nézzen utána a különös magyarnak, mire használja tibeti tudományát? Miért maradt most brit uralom alatt álló területen? Vagy maga ráeszmélt, hogy milyen nagy dicsőség lesz a most már igazán elkészülés felé haladó nagyszótár társ-szerzőjéül szerepelni?

Azt mondják a keleti emberről, hogy egy cél felé is tíz úton halad s egy úton haladva is tíz cél felé kancsalít. Ez lehetett az eset Szangje Puntszoggal is, aki most már készséggel állott Csoma rendelkezésére s a buddhista önmegtagadás erényét gyakorolva segített a szótár elkészülésében tibeti nyelven magyarázva meg azokat a tibeti szavakat, amelyeknek angol megfelelőit aztán Csoma kiválasztotta.

És Csoma dolgozott, az évszakok változásain keresztül változatlan szorgalommal.

1829 közepén történt, hogy az Ázsiai Társaság végre megemberelvén magát, havi pénzsegítséget szavazott meg neki s ajánlkozott könyvek küldésére.

És most a mellőzött idegen senki megengedte magának a fényűzést, hogy visszautasította a kései támogatást. Nevetséges! *Hat év mulva* nyílt ki a szemük. Ami hat évvel ezelőtt nagy szellemi és anyagi segítség lett volna számára, az út utolsó fordulójánál csak terhére lehetett. Mit csináljon a pénzekkel? Pár hónap alatt kész lesz? Mit csináljon a könyvekkel? Jövőre viszi haza a kész munkát.

Mint ahogyan az anekdóta magyarja mondta oda az osztrák császárnak: — Niksz dájcs!, most Csoma is oda-mondta a magáét a kalkuttai uraknak, akik a terített

asztalhoz szívesen leülnek, még dísz is hajlandók rá rakni, csak éppen a megterítésben segíteni nem igen akaródzott nekik.

Mindegy!

Ellenükre vagy nélkülük, de a két nagy mű elkészült és 1830 novemberében Csoma leereszkedett a kolostorokkal fűrt sötét hegyekből, amelyekről még nem tudta, hogy soha se látja többé őket.

A telet Szabathuban húzta ki s 1831 április elején indult el Kalkuttába, ahova május 5.-én érkezett meg.

Sok alakváltozáson ment már át a körösi székely fiú. Lett először enyedi diák, aztán német egyetemista, aztán erdélyi tanár, sorban tovább gyalog csavargó, vándor örmény, lóhátas feringi (európai), szutykos láma, tibeti szegényember, molla, bég, ázsiai csepp a népek ázsiai tengerében, most újra alakot váltott. Brit-indiai úr lett belőle a kormány székhelyén Kalkuttában. Az akkori divat szerint tarkakockás mellényt, kék kabátot és világosbarna pantallót viselt. Kénytelen volt megtenni, hogy környezetétől ne üssön el. A maga számára azonban megtartotta tibeti szokásait.

A Bengáli Ázsiai Társaság gyönyörű fehér palotájában kapott egy szép nagy szobát, első európai s úri lakása volt ez, mióta Ázsia földjére lépett s ő ebben az európai-úri szobában szegényes tibeti módra élt éjszakára le nem vetkőzve tatár teán tibeti könyvei közt.

Jött most már az elismerés és pénz mindenünnen, Magyarországról is, de ő csak azt fogadta el, amit elfogadni jónak látott. Mikor Kanamra vissza se nézve búcsúzott el a fekete hegyektől, azt hihette, munkája kész. Kész is volt. Szépen leírva. De most el kellett rendezni a nyomda számára. Hisz azonban még betű se volt hozzá. Hát előbb meg kellett rajzoltatni a fura tibeti betűket, kimetszeni, kiönteni, a hibásat visszadobni, újra öntetni. A kéziratot úgy kellett a szedő kezébe adni, hogy a kívánt szavakat a kívánt nagyságban kövér, sovány,

pici vagy nagyobb betűkkel szedje. Ezt ismét javítani kellett, a rossz szedést jóval helyettesíteni, hogy hiba ne maradjon az egészben.

Évekbe tellett ez megint.

Hej, őshaza! Hol van már a délibábod.

1831 július 15.-én egyezett meg Csoma az Ázsiai Társasággal, hogy munkásságát két évre a Társaság szolgálatára bocsátja.

1832 december 26.-án jelenti Csoma, hogy neki már semmi dolga több a szótárral és nyelvtannal.

1834 januárjára ki van nyomva a szótár és a nyelvtan is ötszáz-ötszáz példányban.

1834 februárjában írja meg Csoma az előszót a tibeti szótárhoz s még ebben a hónapban meg is jelenik a könyv és közhasználatra kerül.

1834 végén megírta a nyelvtan előszavát is s az is megjelent.

S ha most visszatekintett a megtett útra, míg idáig ért, megszédülhetett ez az egyáltalán nem szédülő konok kemény székelő fej. *Tizenkét esztendő* telt el azóta, hogy Moorcroftnak megígérte a tibeti nyelv megtanulását.

Tizenkét esztendő, amely alatt a magyarok ázsiai nyomait kutató székelő tanárból Európa és Ázsia széltevében-hosszában egyedül álló nagy tudósa lett a tibeti nyelvnek, irodalomnak, vallásnak! A britek nemzeti kincse, mert megcsinálta nekik, amit ők nem tudtak. Tibet nemzeti kincse, mert Tibet lelkét, nyelvét, világát a megbecsülés és tisztelet érzésével tárta és fogja tártatni az európai világ elé s rajta kívül nincs se tibeti, se indiai, se európai, aki ezt meg tudná cselekedni. Brit-India egyik büszkesége, mert a brit-indiai kormány segítette nagy tudományos eredményei eléréséhez. Az Ázsiai Társaság büszkesége, mert saját külön élő tibeti lexikona és egyedülálló szakértője.

Ha jól is esett az elismerés Csomának, magában

csak nevette, mert ez a tizenkét év csak részlet, az egész tibeti tanulmánya csak mellékes cselekedet.

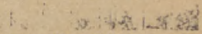
De most aztán kész és menjünk ebből a fülledt lapos Kalkuttából!

Az egész indiai, brit és európai tudományos világ, beleértve Magyarországot is, nagy hűhót csaptak az *első* tibeti szótár, az *első* tibeti nyelvtan körül. A Magyar Tudományos Akadémia is bevásáztja Csomát, még 1833-ban, 1834-ben az Ázsiai Társaság tiszteleti tagja lesz. De ő maga csak azt gondolja magában: a magyar őshaza felé tartó útamban *egy ígéretet tettem s beváltottam*. Semmi több! Mehetünk tovább. Azt hittem, több ősmagyar vonatkozásra talállok, de csalódtam. A tibeti nyelvnek, irodalomnak és történelemnek semmi köze a magyarság eredete kérdéséhez.

De majd Lhassza és azon túl Mongolország. Most már mint *világhírű* tudós fogok az új, azaz még mindig a régi cél felé elindulni.

Így okoskodhatott magában Alexander Csoma de Körös kalkuttai úr, a Bengáli Ázsiai Társaság alkalmazottja, aki büszkén írta tibeti szótára és nyelvtana címlapjára a neve után, hogy: Siculo Hungarian of Transylvania, azaz Erdélyből való székely magyar. Megemlítette még a címlapon Szangje Puntszog nevét is, hozzá téve, hogy zanszkári tudós láma. Érdekes, hogy magáról nem azt írta ki, hogy az Ázsiai Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagja, vagy enyedi végzett tanár vagy a göttingai egyetem volt tanulója, hanem azt, hogy, zanszkári, indiai, európai angolok és tibetiek, az egész világ! csodálkozzatok, ezt a nagy *tibeti-angol* művet egy erdélyi székely magyar ütötte nyélbe, aki előbb angolul tanult meg s angolul gondolkozva látott neki a tibeti nyelv megtanulásához! Ez a büszkeség! Csoma műve ma is alapvető a tibetivel foglalkozó tudósok világában s mégis nem azt a címet adta neki Csoma, hogy Első Tibeti-Angol Nagyszótár, hanem csak ennyit: *egy tibeti és angol*

szótár kísérlete. Ez meg a szerénység! De a tibeti nyelv-
tan címlapján az Alexander Csoma de Körös név alá újra
adatette: Siculo-Hungarian! Erre volt a legbüszkébb.

Mi úgy látjuk a műveket, mint multak kész épüle-
teit. Csoma tibeti szótárát és nyelvtanát biztosan úgy
tekintette, mint két *első* művét, amelyhez majd *mások*
fognak csatlakozni, lehet, hogy megtett kalandos útjáról
is, de egész bizonyosan a magyar őshaza kérdéséről, mert
Csoma sem a lámakolostorok rideg-hideg szutykában,
sem a kalkuttai brit-indiai úri világban *egy percre sem*
mondott le a még Enyeden maga elé tűzött *magyar* cél-
ról. S hol volt még az elérésétől? Csoma úgy gondolta,
sok épületet fog még emelni, köztük csak a két első lesz
a tibeti nyelvtan és szótár, s mikor két alapvető tibeti
műve megjelent, nem sejtette se ő, se más, hogy *nem*
marad utána egyéb mű, csak éppen ez a két tibeti könyv,
— hogy Csoma nem mint a magyar őstörténet kutatója
fogja beleírni nevét az európai tudományosság történe-
tébe, hanem, mint tibeti szaktudós fog élni a későbbi nem-
zedékek emlékezetében. Petőfiről se tudta senki előre,
hogy bizonyára kiterébélyesedő életművéből hiányozni
fognak a férfikor és az öregkor higgadtan érett alkotásai.
Fiatalon halt meg s nekünk nem hagyott egyebet, mint
ifjúkori költészetét. Ez is micsoda alkotása a lángelmé-
nek! De mi lehetett volna még férfi- és aggkori alko-
tása!?!

Csoma ezért beszél szabadon a tibeti mű előszavá-
ban új nyomokról, a szanszkrit és magyar kapcsolatokról
s a buddhizmusról. A mai tudományosság kimutatta,
hogy ebben Csoma téves nyomon járt. Sokan nagy hűhót
csapnak tévedése körül. Egy biztos, Csomában felmerült
a tudományos *ötlet* vagy *találgatás*, hogy a buddhizmus
a kereszténység elterjedése előtt az ázsiai népek vándor-
lásával elszivárgott Európába is s vitte magával a nyelv-
vet, amelyen fő vallási műveit először megírták, a san-
szkritot. Nyomokat, buddhista és szanszkrit nyomokat

vélt találni európai és magyar hely-, személy-nevekben; szanszkrit-magyar szóegyezéseket vélt találni. S az első megpillantás, a felfedezés lázában nem állta meg, hogy ne közölje, legalább utalás és sejtés alakjában rögtön a tudományos világgal.

Ma már pontosan megállapították, mondjuk úgy, a mai tudományosság azt vallja, hogy a szanszkrit, India ősi nyelve az indogermán nyelvcsaládba tartozik, a magyar meg az egészen más ural-altái nyelvtörzs finn-ugor családjának egyik tagja. Szanszkritnak s magyar-nak egymáshoz semmi köze. Az sem igazolódott, hogy a buddhizmus nyomokat hagyott Európában.

Ezen a vonalon Csoma hát, *mai szemmel nézve*, tévedett. De tévedtek azok a természettudósok és mérnökök is, akik feltalálásuk előtt tagadták a telefon, rádió, vonat és gőzhajó, röntgen, repülőgép feltalálásának lehetőségét.

Mondom, Csoma az *első* szót ejtette ki a tibeti szótár bevezetésében s nem tudta, hogy ez az *utolsó* szava. Ha az Isten hosszabbra nyújtja életét, az ő makacs utánjárásának ismeretében nem lódítás, ha azt vélem, hogy ezt az egész buddhista-szanszkrit okoskodást maga dobja el, ha rájön, hogy rossz a nyom. Gondoljunk csak rá vissza, mennyire *egy* volt a célja Csomának s mennyire *több* úton tört feléje, ahogy a körülmények fordultak, úgy változtatta mindig terveit Kelet felé tartó útján is ötletesen. Ez a merev akarat milyen hajlékony volt, ne feledjük!

Csoma úgy járt, mint aki föláll a dobogóra azzal, hogy nagy és hosszú szónoklatot kezd a magyar őshazát illetően *összes* elgondolásairól, amelyek között *egy*, az első a szanszkritra vonatkozik. El is kezdi, hogy: -- Hé, emberek, nem lehetetlen, hogy a magyar és szanszkrit rokons... — s ekkor összeesik, meghal és senki se tudja, mi lett volna a mondat folytatása.

No, mindegy, ez nem is olyan fontos, csak a magyar-

ellenes rosszakarát vagy a fontoskodó bakafántosság hánytorgatja mindig Csomának ezt a tévedését. Hát azt ki vetette Petőfi szemére, hogy a világforradalom eljövételét énekelte s nem az jött, hanem a magyar szabadságharc?

Sokkal érdekesebb az, hogy két művének megjelenése után Alexander Csoma de Körös úr, az Ázsiai Társaság tiszteleti s a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja egy esztendő alig várt s 1835 november végén útlevelet kért, hogy szabadon utazhasson India északi tartományaiban. Azt kérte, hogy két útlevelet állítsanak ki neki, az *angol* nyelvűben így szerepeljen: Mister Alexander Csoma, a magyar filológus, erdélyi születésű — a másikban, a *perzsa* nyelvűben meg így: Molla Eszkander Csoma az Mulk-i-Rúm. Útjára három esztendő szánt.

Ez azt mutatja, hogy megint nagyobb fába vágta a fejszéjét Csoma, aki az angolokkal szemben makacsul ragaszkodik magyar és erdélyi voltának hangsúlyozásához, a keleti emberek számára meg csak molla, azaz tudós és európai.

Mondta, hogy a szanszkritot s a vele rokon nyelvjárásokat kívánja tanulmányozni. Látjuk hát, hogy Csoma nagyon nekilendült a szanszkrit nyomnak, hogy azonban mi az, amit senkivel sem közölt, de föltett magában, azt a későbbiekből sejthetjük: egészen új utat találni a földön Lhassza s a szellemiekben a magyar őshaza felé, ami kettő végül egyre megy. Csak sejti az ember, mi motoszkált konok székely fejében, de ha a térképre tekint, biztosan látja, hogy Kalkuttából egyenesen északnak legrövidebb az út Tibet határáig.

Ne feledjük, most történik először, hogy Csoma — ázsiai útjának legelejét nem számítva — teljes szabadon, minden személyi gyámkodás nélkül tör célja felé, nincs Moorcroft, Kennedy, Szangje Puntszog és a tudós Kunga Csozlegs nagyláma, aki a zanszkári években szintén segítségére volt tanulmányaiban.

A két útlevel és eddigi tudása függetleníti tibeti bölcséktől és angol tisztviselőktől. Újra *csak a maga útját járja a maga erejéből*.

1836 elején indult evezős bárkán fel északnak s el is ért a nagy hegyek aljába Titalja nevű helyre valamikor márciusban. Itt szanszkrit s egyéb vele rokon nyelvek tanulásával foglalkozott. Úgy volt, hogy benéz a Tibettel határos himalájai kis államokba, amire azonban nem került sor. Itt megint megszakított minden érintkezést a hivatalos angolokkal s bennszülött módra egy bennszülött kunyhóban élt könyveinek, tanulmányainak és tervezgetéseinek.

Megérkezte után *rögtön* levelet írt Kalkuttába, hogy eztán csak *ritkán* és *röviden* fog írni s *ha még él* és szerencsésen visszajut Kalkuttába, akkor majd bővebben beszámol eredményeiről.

No már most, *két esztendő eltelte* után hirtelen újra megjelent Kalkuttában. Sokat tanult, de szerinte semmi fontosat nem ért el.

Ha belehelyezkedünk a képzelet mindenható erejével Csoma akkori lelkébe, azt kell hinnünk, hogy soha senki számára ismeretessé nem vált tervek születtek benne. Nem lehetetlen, hogy itt látta be: a szanszkrit nyomon semmi eredményre nem juthat. Az sem teljesen üres képzelődés talán, ha az a gyanú ébred az emberben, hogy egészen új tervek fogantak meg hidegen rajongó, konok fejében, talán egy vagy más módon be akart lopakodni Tibetbe, talán úgy, hogy maga is felölti a lámák vörös vagy sárga köntösét; talán angol s angolbarát bennszülött segítséggel akart Szikkim és Nepál bércei tartományokba s onnan a már csak egy ugrásra, igaz, hogy Csoma-ugrásra levő Lhasszába bejutni; talán végképpen ki akart csúszni így vagy úgy az indiai angol uralom alól, mint ahogy annak idején egy Bukurestyibe szóló *egyszerű kereskedői útlevellel* az osztrák uralom alól csúszott ki, egyszerűen átlépve a nagy török biro-

dalomba, ahol Európa részére hosszú időre csak nyoma veszett. *Most két útlevele volt* ilyes célra.

Ha akart is effélét, az eredmény azt mutatja, hogy nem sikerült.

Angol csapat és tibeti papot otthagyva hátat fordított hát ennek a határvidéknek s visszament Kalkuttába — alkönyvtárosnak az Ázsiai Társasághoz.

Alkönyvtáros lett belőle, újra brit-indiai úr, hogy Ázsia életébe való tervezett új beolvadása Titaljában nem sikerült.

Négy esztendőt töltött el újra Kalkuttában Csoma szobájába bezárkózva, könyvei, irományai között. Életének két arculata volt ebben az időben. Egyik: a kutató és tudós, aki tapasztalatait a többi tudósok és tudomány rendelkezésére bocsátja társalgásban, tanításban, könyvtárrendezésben, tibeti művek magyarázatával, hittérítők számára keresztény imakönyvek, zsoltárok tibeti nyelvre fordításával; napbarnított, különös ruhájú és viselkedésű úr, aki szívesen elbeszélget Tibetről, magyar-kutatásra vonatkozó terveiről, de egyébként zárkózott, magába vonuló, minden meghívást, szereplést visszautasító szorgalmas dolgozó, aki legjobban érzi magát szobája négy fala között; ki se igen mozdul onnan, este apró sétát tesz a szép kertben, aztán visszavonul s a szolgálkaik magára záratja az ajtót. Megteszi, amit a becsület és udvariasság kíván tőle, a tudományosságnak és tudósoknak, egyébként máshoz, hogy *mit forgat fejében a jövőre vonatkozóan*, senkinek semmi köze.

Élete másik arculata:

Cella-szerű szobájában Csoma így gondolkozhatott. *Húsz esztendő*, hússzor háromszázhatvanöt nap telt el azóta, hogy a Tömösi-szoroson át elhagytam hazámat. Voltam azóta gyalog-vándor, úri utas, örmény világjáró, tibeti láma és hegyi paraszt, ázsiai tudós, kalkuttai brit-indiai úr, ismerem másféltucat nyelvet: latin, görög, német, francia, angol, héber, arab, török, szerb-horvát, orosz,

perzsa, szanszkrit, pusthu, hindusztáni, marathi, bengáli, s egyetlen európai főtudósa vagyok a tibetinek, számtalanszor vágtam neki Tibetnek nyugatról, délről, egyre keletnek tartva, mélyen behatoltam a buddhizmus nyelvébe és tanításaiba, roppant méretű ázsiai tudomány zsúfolódott a fejembe, vállalt részlet-feladataimat, kétkézzel *pocsékolva a drága éveket*, mind teljesítettem, csak egyet nem tudok még, azt, amiért Enyedről elindultam, hol van a magyarság bölcsője. De erre tettem fel az életem! Az öt ikszet átléptem! Párszor fordul az év és *hatvan éves* leszek. Férfikorom idejét lemorzsoltam s az aggastyáni korba lépek át. De fejem, lábam, szívem, elhatározásom ép! Mennyi időm lehet még? Munkára, erre a nehéz kutató, gyalogló, nélkülöző munkára legfeljebb *tíz esztendő*. Ez alatt a tíz év alatt meg *kell* oldani feladatomat, jó végre vinni ifjúi elhatározásomat deresedő fejjel! És meg kell szabadítani magamat minden tibeti, angol, indiai és szanszkrit béklvótól. Bele kell olvadnom a vad Ázsiába. Lhasszát csak érintem, röviden meghatározom, mi is van azzal az értekezéssel, amely Yugeráról szól s mi igaz abból, hogy Buddha „szittya család”-ból származott. Így négy fal között magamnak és magamban elismerhetem, hogy *nagy ember lettem*. Tibet szellemének és nyelvének *egyetlen* szaktudósa, de vigvázat, Sándor, molla és bég, kalkuttai angol alkönyvtáros, de lelked mélyén *csak* székely-magyar, hogy össze ne vonjon saját tibeti nagvságod, hogy halálodig ne kössön brit-indiai-tibeti sok tudományos kötelezettséged. A cél: Közép-Ázsia! Bhutánon és Lhasszán csak át. Most már látom, hogy a hely, amelyet keresek, nem egy földrajzi *pont*, hanem nagy földrajzi térség a tatár-khinai hegyekben és sivatagokban valahol. Sándor, készülj!

És az alkönyvtáros úr hivatali teendőinek elvégzése, készséggel tett tudományos baráti szívességek teljesítése után belemerült a jövő tervezgetésébe s kétségtelenül úi útja tudományos előkészítésébe.

Most, majd most fog felolvadni Ázsiában s ha egészen eggyé lesz vele, Ázsia megnyitja előtte titkát!

S akkor *hazatér* és megírja élete főművét a magyarok eredetének tisztázásáról.

Haza!

Hosszú ázsiai hús esztendeje alatt most merült fel benne először a hazatérés gondolata, de ez is munkával, kutatással, tanulással eltöltendő újabb tíz esztendő lepergése után csak!

1841 végére, úgy látszik, elvégezte minden kalkuttai munkáját s a fejében tudományosan megalapozta új útját, mert 1842 február elején *egy* levelet írt hevenyészve elindulásáról.

Ez az „egyvalami” levél — a sors úgy akarta — végrendelete lett.

Azt írja ebben, hogy „bizonyos időre” elhagyja Kalkuttát, mert Közép-Ázsiában körutat akar tenni, vagyis meghatározott cél nélkül nagyobb területet bejárni. Halála esetére intézkedik szerény ingóságairól és csekély mozgó értékeiről. S azzal fejezi be, hogy Európával nem óhajt levelezni, címére onnan esetleg érkező levéllel és holmival csináljanak, amit akarnak.

S az ötvennyolc éves Csoma újra elindult észak felé utolsó útjára, amely a végső lett, mielőtt tulajdonképpen megkezdhetette volna.

Furcsa játéka a véletlennek, hogy míg minden útja megkezdésének tudjuk pontos idejét, itt csak azt tudjuk, mikor érkezett arra a helyre, ahonnan már nem ment tovább.

Most már úgy eredt utnak Csoma, hogy *bizonyos volt benne, be fog hatolni Lhasszába*. Megvolt az összeköttetés. Szikkim uralkodójának legidősebb fia nagytekintélyű és művelt láma, főpap, az ő közvetítése mehozza végül az engedelmet s talán a hathatós pártfogást is, hogy eljut végre Nagy-Tibet rejtelmes papkirályának,

a Dalai Lámának székvárosába, Lhasszába. A többi gyerekjáték! Az igaz, hogy székelgy gyerek kell hozzá.

Ahogy majd átlépi Nagy-Tibet határát a legeggyenebb uton Lhassza felé, át fog vedleni újra tibetivé, talán éppen lámává, de annak se akármilyenné, hanem a Tubgani Láma pártfogoltja lesz már, talán barátja. De akár tibeti paraszt darócbán, akár vörös láma-átalvetőben fog tovább menni, biztonságosan teheti, hisz kisujjában van Tibet, tibetibb ő sok tibetnél, mert jelesebb tudósaikat is eléri, de el is hagyja tibeti ismeretek dolgában.

Lhasszát már mint izig-vérig tibeti fogja meglátni. Az első európai ember lesz, aki Lhasszába bejut s az is tökéletes tibeti már.

A szikkimi pártfogás talán hozzásegíti Lhasszában új pártfogáshoz, tibeti tudományával mindenestre tekintélyt fog magának kivívni s Lhassza védelme alatt mehet tovább!

Ha kell, belép lámának, nincs az mind kolostorhoz kötve, lám Szangje Puntszog is megnősült, külön kunyhóban élt s szabadon kujtorgott szerte a tibeti pusztán.

Mondjuk, Tibetben nem lehet lámává ennél vagy annál az oknál fogva, azzá lehet majd Tibet túlsó, Kína felé eső határán túl egyszerűen úgy, hogy magára ölti a vörös köntöst, nagykendőt, a kajlán két kagylós-csúcsú láma süveget, ahogy magára öltötte annak idején az örmény kereskedő kaftánját.

Kit és mit sért vele? Senkit nem csap be. Mert ő lélekben, tudományban szinte teljes láma.

Ha így lép Tatárország vagy Kína belső vidékének földjére, ameddig buddhistát talál, tisztelt és védett lesz az ő személye, akár Európában egy latinul beszélő szertutazó reverendás papé, mert a buddhizmusnak a tibeti nyelv Belső-Ázsiában olyan szent és általános nyelve, mint a latin a kereszténységnek Európában.

S ha nem is láma lárvában fog járni, egy biztos, Tibetben tibeti lesz! A többit majd meglátjuk.

Március 24.-én érkezett meg fel a hegyekbe a már igen-igen magasan fekvő Dardsilingba, minő út után, nem tudjuk.

Ott nyugodtan megült s várta a választ a szikkimi radsától, azaz fejedelemtől a Lhasszába utazhatásról.

A dardsilingi angol telep kormány megbízottja, doktor Campbell, akit Csoma már korábbról ismert, intézte ezt a szikkimi levelezést, amitől mind a ketten jót vártak, mert a radsa dardsilingi képviselőjét Csoma úgy elkápráztatta tibeti tudományával, hogy az csak ámult-bámult, miként szedhetette össze ez az európai ezt a tenger tibeti ismeretét.

Igazán csak pár futó nap mult el.

Az egyik napon, április 6.-án Campbell doktor meglátogatta Csomát szállásán. A tudós beteg volt, lázas, a nyelve vastagon lepedékes, bőre száraz, a feje fájt. A dardsilingi nagy kapaszkodó előtt a mocsaras erdőben szedhetett össze maláriát.

Az orvos biztatta, vegyen be orvosságot mocsárláz ellen. Csoma azt felelte, nincs neki más orvossága, csak rebarbarája és tatár hánytatója. Azt Moorcroft, ezt egy perzsa orvos ajánlta neki. Sokszor volt már így, mindig meggyógyult, de mivel az orvos úgy kívánja, reggel vesz be belőlük, most már késő, a nap lenyugvóban... s egyszerre csak elkezdett beszélni, szinte kifakadt belőle, mintha öntudatlanul érezte volna, hogy *azon a napon beszél utoljára értelmesen, hosszan.*

Elmondta részletesen, amit az európai hunokról s az ázsiai hung-nu-król és a magyar őstörténetről sejtett és tudott. Elmondta lázasan hitét, hogy a magyar, az Ungar azonos az ázsiai vogur, ugar, jugar, vugar néppel s ő fel fogja most keresni a jugarok országát, amelyről, életében először és utoljára, megmondta, hogy ott *kell lennie Lhasszától és Kham tartománytól észak-keletre, Kína nyugati határain.*

Itt árulta el Csoma, amit eddig féltékenyen elhallgatott, hogy *hova igyekszik tulajdonképpen.*

Azt írja Campbell doktor, aki Csoma élete utolsó napjairól hű és részletes krónikát írt, ő maga nem is igen értett meg ennél többet a bonyolult s talán nem is egész világosan előadott feltevésből és bizonyosságokból. Ó, ha Csoma utolsó szavait egy magyar nyelvész hallhatta volna, aki alaposan ismervén az előzményeket, pontosan felmérhette volna Csoma kijelentéseinek magyar tudományos értékét.

De semmi! A magyar lobogás fáklyája nagyot lobbant a messze Himalája egyik hegytetőjén s csak egy angol orvos látta, annak is belekáprázott a szeme.

Másnap, 7.-én Csoma jobban volt, 9.-én újra gyötörte a láz s amit mondott, már mind zavaros volt. 10.-én megint könnyebbedett kissé az állapota, de érthetően már nem tudott beszélni. Este elvesztette eszméletét.

Másnap, azaz 1842 április 11.-én reggel Kőrösi Csoma Sándor, a magyar akarat egyik leglángolóbb példája, haláltusa, egyetlen hördülés nélkül csendesesen kimult.

Rákövetkező nap temették el ott, Dardsilingban, amelyet a benszülöttek nyelve a villámok otthonának nevez.

Méltó helyen fekszik. Villám volt ő is, lassú, macacs, de kápráztató fényű székely villám.

Maradt utána kevés pénz, nyilván új ázsiai útjának költségére szánta, ezenkívül *négy* szekrény tele irattal, könyvvel, *egy*, a kék ruhája, melyet mindig viselt s amelyben meghalt, *néhány* ing és *egy* főzőedény. Ez volt minden vagyona — írja Campbell doktor. — Élelme főképp tea volt, amit fölötte kedvelt s főtt rizs, amiből igen keveset szokott enni. Földre terített gyékényen könyvei és iratai közé fészkelve magát ült, evett, aludt és dolgozott, éjjel soha le nem vetkőzött s nappal ritkán hagyta

el szobáját. Bort vagy más szeszes italt soha nem ivott; dohányt vagy más izgató szert soha nem élvezett.

Így halt meg Tibet legnagyobb európai tudósa, aki sosem látta meg Nagy-Tibetet, mintha a magyarságnak egy idegen tudósa a magyar világból csak Háromszéket ismerte volna meg...

*

És 1933-ban szobra méltó helyet kapott Tokióban a japán császári ház múzeumában Buddha, azaz tibeti nyelven Csomdandász vallásának szentjei között.

Így lett a háromszéki fiúból messze Ázsiában bodhiszattva, azaz leendő vagy kis-Buddha, mi szavunkkal: *szent!*

De az is volt Körösi Csoma Sándor, a magyar akarat és önfeláldozás szentje!

Engedélyezve 41.052/1942. M. E. sz. a.

t;

ki

k

et

n

ti

-

:

r

1 9 4 2
SZEGED
VÁROSI
NYOMDA
RT.